

**Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 891.550 (83.3)

ЖУМАКУЛОВ ЖАМШИД ПАНЖИЕВИЧ

**МУНЧИКИ ТИРМИЗӢ ВА МУҲИТИ АДАБИИ
ЧАҒОНИЁН ДАР АСРИ X ВА ИБТИДОИ АСРИ XI**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи
илмии номзади илми филология**

Ихтисос: 10. 01. 01 – Адабиёти тоҷик

Душанбе – 2023

Диссертатсия дар шӯбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ:

Маликова Анзурат Садуллоевна

номзади илми филология, ходими пешбари илмии шӯбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ:

Тағаймуродов Рустам Ҳакимович – доктори илми филология, профессори кафедраи адабиёти тоҷики “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”

Бокиев Ҳамза Олимович – номзади илми филология, дотсент, мудири кафедраи забон ва адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни

Муассисаи пешбар:

Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи ак. Б. Ғафуров”

Ҳимояи диссертатсия “19” сентябри соли 2023, соати 15:00” дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.КOA-067-и назди Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ (суроға: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, ошёнаи 1, толори Шурои олимон) баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия дар китобхонаи марказии Институт (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21) ва тавассути сомонаи www.iza.tarena.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «_____» соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии Шурои
диссертатсионӣ, доктори илми филология

Юсуфов У. А.

МУҚАДДИМА

Мубрамият ва зарурати таҳқиқи мавзӯ. Ҳавзаи адабии Чағонийён як ҷузъи таркибии муҳити адабии Сомониёнро ташкил дода, дар ташаккули адабиёти асри X ва ибтидои асри XI форсии тоҷикӣ саҳми барҷаста дорад. Воқеан, пас аз шикасти давлати Сомониён маҳз тавассути ҳамин ҳавзаи адабӣ, ки беш аз ним аср фаъолият кард, машғули шеър ва забони порсӣ фурузон нигоҳ дошта шуд. Масъала ин ҷост, ки баъди тохтутозҳои аҷнабиён ба қаламрави давлати Сомониён бештари осори хаттӣ ин маҳдудаи ҷуғрофӣ нобуд шуда, аз он мероси гарнбаҳо миқдори кам боқӣ мондааст, ки ашъори Мунҷики Тирмизӣ низ аз он мустасно нест.

Воқеияти ҳаёти адабӣ далели он аст, ки дар радифи Рӯдакиву Фирдавсӣ, ки дар ибтидои ин аҳд зиставу эҷод кардаанд, шоирони дигаре низ фаъолият намудаанд, ки ҳар кадоми онҳо дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ соҳиби ному шухрат ва ҷойгоҳи хос будаанд.

Маълум аст, ки шеъри сара ҳамеша мавриди тавачҷуҳи дӯстдорону алоқамандони адаб, аз ҷумла амирону шоҳон будааст. Азбаски муҳтавои шеъри он рӯзгорро мадҳ ташкил меод ва ин омил барои ҷалби ин ё он шоир ба дарбор мусоидат мекард. Забехуллоҳи Сафо донишманди эронӣ сабаби аслии гирд омадани шоирону нависандагонро дар ин ё он дарбор ё доираи адабӣ ба “силаву ташвиқ” ва дар роҳи ташвиқи шоирон “силоти гарон ва неъматҳои фаровон”¹ сарф кардани амирону шоҳон донистааст, ки аз муболиға холӣ нест. Аз ҷумла, дар муҳити адабии Чағонийён амир Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ ва амир Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ, ки адабпарвар ва суҳансанҷ будаанд, шоирон, аз ҷумла Мунҷикро ба дарбори худ ҷалб карда, заминаи мусоидро барои ташаккул ва таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ фароҳам овардаанд. Бо дастгирии бевоситаи амирони чағонӣ дар ин муҳит шоиру нависандагон аз манотиқи гуногуни қаламрави Сомониён гирд омадаанд, ки “ҳар як соҳиби шухрат ва аҳаммияти хос дар таърихи адабиёти форсӣ ҳастанд”.²

Мутаассифона, муҳити адабии Чағонийён ва рӯзгору осори шоирони ҷудогонаи он ба сабаби камии осори боқимонда ба дараҷаи зарурӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Ҳол он ки баъзе тамоюлҳои инкишофи адабиёти ин давра ва муҳтавои ҳунари шоирии адибони ҷудогонаи он, бахусус Мунҷики Тирмизӣ на фақат ҳамчун падидаи адабии он аҳд муҳим ба назар меояд, балки дар таҳаввулу ташаккули минбаъдаи адабиёти форсии тоҷикӣ низ таъсиргузор будааст.

Тарафи дигари масъала ин аст, ки дар бораи рӯзгору осори Мунҷики Тирмизӣ то ҳол таҳқиқи мукамал ва ҷудогонаи монографӣ анҷом наёфтааст. Аз ин рӯ, мо ба осори боқимондаи шоир, ки ниҳоят кам аст, таъяқардем. Маълумоте, ки дар манобеи адабӣ, хусусан тазкираю баёзҳо роҷеъ ба Мунҷик вучуд дорад, мазмунан яксон буда, ҳамдигарро такрор мекунанд. Аз ин ҷиҳат, дар диссертатсия дар баробари маълумоти сарчашмаҳои адабӣ, ба баъзе ишораҳои шоир, ки дар қасоид ва ашъори ҷудогонааш боқӣ мондааст, таъяқ

¹ Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар қаламрави забони форсӣ. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи салҷуқӣ. Бахши 1. / Забехуллоҳи Сафо. –Тоҳрон: Фирдавс. Ҷ. 3., -с 81.

² Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар қаламрави забони форсӣ. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи салҷуқӣ. Бахши 1. / Забехуллоҳи Сафо. –Тоҳрон: Фирдавс, 1373. Ҷ. 3., -с 81.

карда шуд. Мунчики Тирмизӣ “шоире забонавару суҳанпардоз ва нозукхаёлу балеғ ва нуктадон”³ буда, шеъраш “...ғарибу алфозе хуб ва маъони бикру ибороте балеғ ва истиороте нодир”⁴ дорад. Дар ҳаҷв Мунчики Тирмизӣ саромади шоирони асри худ шумурда шудааст. Аммо, чунонки мушоҳида мешавад, рӯзгору осори Мунчик бо сабабҳои айнию зехнӣ аз таҳқиқ дур мондааст. Бинобар ин, аҳволу осори Мунчики Тирмизӣ, ба андешаи мо, монатаи таҳқиқ мебошад, ки барои равшан кардани бисёр нуктаҳои торики таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар асри Х ёрӣ мерасонад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Доир ба рӯзгору осори Мунчики Тирмизӣ дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав,⁵ “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммади Авфӣ,⁶ “Арафот-ул-ошиқин”-и Тақиюддин Муҳаммад ибни Муҳаммад Авҳади Балиёнӣ,⁷ “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ⁸ ва “Риёз-ул-орифин”⁹ ва “Маҷмаъ-ул-фусаҳо”-и Ризоқулихон Ҳидоят,¹⁰ “Тарҷумон-ул-балоға”-и Муҳаммад ибни Умар Родуёнӣ¹¹ ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-иш-шеър”-и Рашиди Ватвот,¹² “Таърихи адабиёти форсӣ”-и Ҳерман Эте,¹³ “Таърихи адабиёти Эрон”-и Эдвард Браун,¹⁴ “Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ”-и Е.Э. Бертелс,¹⁵ “Таърихи адабиёти Эрон”-и Ян Рипка,¹⁶ “Суҳан ва суҳанварон”-и Бадеъуззамон Фурузонфар,¹⁷ “Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ”-и

³ Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон. ҷилди аввал, бахши аввал. / Забехуллоҳи Сафо. Таҳия, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушуқри Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.100.

⁴ Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Муҳаммад Авфӣ –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁵ Хусрав, Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба чоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

⁶ Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун / Муҳаммад Авфӣ. –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁷ Балиёнӣ Авҳадӣ, Тақиюддин Муҳаммад ибни Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. / Тақиюддин Муҳаммад ибни Муҳаммад Авҳади Балиёнӣ. –Техрон: Мероси мактуб, 1389, ҷ. 1. -794 с.

⁸ Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим. Бо тасвех ва таълиқот ва ҳавошии Муҳаммадризо Тоҳири. / Амин Аҳмад Розӣ. – Техрон: Суруш, 1378. Ҷ. 1.- с. 179

⁹ Ҳидоят, Ризоқулихон. Риёз-ул-орифин. / Ризоқулихони Ҳидоят. Ба кӯшиши Меҳрали Гургонӣ. –Техрон:Заҳро, 1344. -631 с.

¹⁰ Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо./ Ризоқулихони Ҳидоят. Ба кӯшиши М. Мусаффо. –Техрон: Амири Кабир, 1339. -486 с.

¹¹ Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоға./ Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. Бо эҳтимоми дуктур Муҳаммадҷаводи Шариат. –Исфохон: Дижнабишт, 1386. -984 с.

¹² Ватват, Рашид ад-дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хадаиқ ас-сихр фи дақиқ аш-шиър). Перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. / Рашид ад-дин Ватват. –Москва: Наука, 1985. -324 с.

¹³ Ҳерман, Э. Таърихи адабиёти форсӣ / Э. Ҳерман, Тарҷумаи Ш. Ризозода. –Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва наشري китоб, 1337. – 361 с.

¹⁴ Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон / Э. Браун. Тарҷумаи Алибошшо Солеҳ [ва дигарон]. –Техрон: Марворид. 1366. Ҷ. 1. -464 с.

¹⁵ Бертелс, Е. Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е. Э. Бертелс. –Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 584 с.

¹⁶ Рипка Ян. Таърихи адабиёти Эрон / Рипка Ян. Тарҷумаи Абулқосими Сирри. – Техрон: Суҳан, 1384. Ҷ. 1. -620 с.

¹⁷ Фурузонфар, Б. Суҳан ва суҳанварон / Бадеъуззамон Фурузонфар. – Техрон: Хоразмӣ, 1380, чопи панҷум. -713 с.

Саид Нафисӣ,¹⁸ “Таърихи адабиёти Эрон”-и Ризозода Шафақ,¹⁹ “Лугатномаи Деххудо”-и Алиакбари Деххудо,²⁰ “Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ”-и Маҳмуди Мудаббирӣ,²¹ “Шоирони ҳамасри Рудақӣ” –и Аҳмад Идорачии Гелонӣ,²² “Таърихи адабиёти тоҷик”-и Х. Мирзозода,²³ “Ашъори аҳди Сосониён” дар таҳияи Х. Шарифов ва А. Абдусатторов²⁴ ва “Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ” ба кӯшиши Эҳсон Шаворибии Муқаддам²⁵ ва дар дигар манбаъҳои адабию таърихӣ ва илмӣ маълумоти муҳтасар оварда шудааст.

Қадимтарин ахборро Носири Хусрав дар “Сафарнома”-и ҳеш дар бораи Мунҷики Тирмизӣ зикр карда: “Ва дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, шеър нек мегуфт, аммо забони форсӣ некӯ намедонист, пеши ман омад. Девони Мунҷик ва девони Дақиқӣ биёвард ва пеши ман бихонд ва ҳар маънӣ, ки ўро мушқил буд, аз ман пурсид, бо ў бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ бар ман хонд”.²⁶ Ахбори Носири Хусрав далели он аст, ки девони ў дар асри XI дар Эрон машҳур буда ва мавриди истифодаи аҳли шеърӣ адаб қарор доштааст.

Муҳаммад Авфӣ дар “Лубоб-ул-албоб”, ки нахустин тазкираи адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, дар бораи фазилатҳои шеърӣ Мунҷик изҳори назар карда, ўро аз ҷумлаи “соҳирони шоирон”²⁷ мешуморад. Баъди ӯ муаллифони тазкираҳои “Арафот-ул-ошиқин”, “Ҳафт иқлим” ва “Маҷмаъ-ул-фусаҳо” асосан ба ахбори Муҳаммад Авфӣ таъя карда, навиштаи ўро бо каме иловаҳо овардаанд.

Намунаҳои ашъори балеги Мунҷик дар ду рисолаи нахустини фанни бадеӣи форсии тоҷикӣ – “Тарҷумон-ул-балоға”-и Родуёӣ ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашиди Ватвот зимни баррасии санъатҳои бадеӣӣ ҳамчун шохид зикр шудаанд, ки ин далели иштихор доштани ашъори Мунҷик дар асрҳои XI-XII будааст.

Маҳмуди Мудаббирӣ дар китоби арзишманди “Шарҳи аҳвол ва ашъори

¹⁸ Нафисӣ Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рудақӣ / Саид Нафисӣ. –Порис: Анҷумани Рудақӣ, 2022. -752 с.

¹⁹ Шафақ, Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон / Ризозода Шафақ. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи паҳлаві, 1352. -648 с.

²⁰ Деххудо, Алиакбар. Лугатномаи Деххудо / Алиакбари Деххудо. Зери назари доктор Муҳаммад Муин ва доктор Саидҷаъфари Шаҳидӣ. –Техрон: Муассисаи Лугатномаи Деххудо, Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377. -14464 с.

²¹ Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ / Маҳмуди Мудаббирӣ. -Шероз: Пуриё, 1370. - 704 с.

²² Гелонӣ, Аҳмад Идорачӣ. Шоирони ҳамасри Рудақӣ / Аҳмад Идорачии Гелонӣ. -Техрон, 1356. – 438 с.

²³ Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз даврани қадим то асри XIII) / Холиқ Мирзозода. -Душанбе: Маориф, 1987. Китоби I (1). -478 с.

²⁴ Шарифов Х., Абдусатторов А. Шоирони аҳди Сомониён / Х. Шарифов, А. Абдусатторов. –Душанбе: Адиб, 1999. -С. 66-74

²⁵ Муқаддам, Эҳсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворибии Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 129 с.

²⁶ Носири Хусрав. Сафарнома. –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба чоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

²⁷ Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун / Муҳаммад Авфӣ. –Техрон: Мумтоз.1361, ҳ.ш. – 500 с.

шоириони бедевони қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ” дар бораи аҳволи Мунҷик шарҳи мухтасар оварда, баъзе намунаҳои шеърро низ зикр кардааст, бо далелҳои муътамад ба субут расонидааст, ки лугатнигорон зимни шарҳи баъзе вожаҳо баъзе абёти боқимондаи Мунҷик шоҳид овардаанд. Аз ҷумла, ӯ менависад: “Ҳамин қадар, ки ашъори ӯ дар китобҳои лугат ва балогат барои павоҳиди лугавӣ ва ё зебоиҳои сухан нақл шуда, худ аз аҳаммияти ин шоир меғӯяд. Қудрати Мунҷик дар истеъмоли луғоти дарӣ дар қарни ҷаҳорум ба ҳаддест, ки китобҳои лугат дар шоҳид овардани бисёре аз луғот танҳо ба шуаро истинод ҷустаанд”.²⁸Ин далели он аст, ки шеъри ӯ аз оғоз мавриди тавачҷуҳи аҳли адаб ва муҳаққиқони соҳа будааст ва таҳлилҳои дар зимн анҷом гирифтаро ҳамчун марҳалаи ибтидоии шинохти ҳунари шоир, шеъри ӯ ва заминагузори барои таҳқиқи минбаъдаи ҳаёт ва осори ӯ метавон маънидод кард.

Аввалин маълумоти мухтасарро дар бораи Мунҷик ва осори ӯ Алиакбари Деххудо, Муҳаммад Дабири Сиёкӣ, Маҳмуди Мудаббирӣ, Аҳмад Идорачии Гелонӣ ва Забехуллоҳи Сафо нашр кардаанд, ки дар шинохти чеҳраи шоирии Мунҷик қадами аввал аст. Аз ҷумла, соҳиби “Лугатномаи Деххудо” Мунҷикро аз “шоириони бузурги нимаи дувуми қарни ҷаҳорум” ва “шоире забонавар ва суханпардоз ва некухаёл ва балег ва нуктадон” дониста, суханони Авфиро дар бораи ӯ иқтибос мекунад. Ин донишманд маҳорати суханвари Мунҷикро дар сурудани “қасоиди бузурги мадҳӣ” мебинад ва “дар ҳаҷву ҳазл низ дасти қавӣ”²⁹ доштани шоирро махсус таъкид мекунад.

Аҳмад Идорачии Гелонӣ дар китоби “Шоириони ҳамасри Рӯдакӣ” дар фасли ҷудоғонае бо номи “Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад Мунҷики Тирмизӣ” мақолаи муфассале навишта, доир ба мавқеъ ва ҳунари шоирии Мунҷик маълумоти муфид овардааст. Махсусан арзёбиҳои ӯ аз “ширинии сухан, малохати гуфтор, балогати қалом, вачоҳати баён, ҳусни таркиб, шеваи забонӣ ва нуктапардозӣ”-ҳои Мунҷик дар шинохти чеҳраи ҳунарии ин шоир маълумоти нав аст.³⁰

Дар китобҳои таърихи адабиёт, аз ҷумла таълифоти Ҳерман Эге, Эдвард Браун, Е.Э.Бергелс, Ян Рипка, Бадзеъзамон Фурузонфар, Ризозода Шафақ ва Забехуллоҳи Сафо дар бораи Мунҷик, замони зиндагии ӯ ва осораи чандон маълумоти тозае ба назар намерасад. Донишманди эронӣ Эҳсон Шаворибии Муқаддам бори аввал дар шакли нисбатан комил осори Мунҷикро бо тадқиқоте дар бораи ӯ дар Эрон нашр кард, ки арзишманд аст.³¹

Дар Тоҷикистон то ба имрӯз доир ба Мунҷик тадқиқоте анҷом нагирифтааст, вале осори ӯ дар баъзе ҷунгу китобҳои дарсӣ, аз ҷумла дар

²⁸ Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоириони бедевони қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ / Маҳмуди Мудаббирӣ. -Шероз: Пуриё, 1370.- 229 с.

²⁹ Деххудо, Алиакбар. Лугатномаи Деххудо / Алиакбари Деххудо. Зери назари доктор Муҳаммад Муин ва доктор Саидҷаъфари Шаҳидӣ. –Техрон: Муассисаи Лугатномаи Деххудо, Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1377. – с 1225.

³⁰ Гелонӣ, Аҳмад Идорачӣ. Шоириони ҳамасри Рӯдакӣ / Аҳмад Идорачии Гелонӣ.-Техрон, 1356. – с.184-224 .

³¹ Муқаддам, Эҳсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворибии Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 119 с.

“Таърихи адабиёти тоҷик”-и Х. Мирзозода³² баъзе маълумоти мухтасар оварда шудаанд. Инчунин, дар маҷмуаҳои ашъор намунаи шеърҳои ӯ интихобан наспр гардидаанд. Таҳқиқоти тозатарин ва наспри ашъори Мунҷик бо саъйи донишмандони тоҷик Х. Шарифов ва А. Абдусатторов дар китоби “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” анҷом гирифтааст, ки дар он баъзе аз намунаҳои ашъори ӯ зикр шудаанд.³³

Ҳамин тарик, дар бораи аҳволу ашъори Мунҷики Тирмизӣ дар сарчашмаҳо маълумот ниҳоят кам буда, то ҳол рӯзгору осори шоир мавриди таҳқиқи ҳама тарафа қарор нагирифтааст. Бинобар ин, мо тасмим гирифтём, ки дар ин диссертатсия барои равшан намудани лаҳзаҳои зиндагии Мунҷики Тирмизӣ нахуст дар бораи вазъи ҷуғрофӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии адабии Ҷағонӣён, инчунин тамолҳои адабии муҳити адабии давр мулоҳиза ронда, баъдан дар хусуси шарҳи ҳол, мероси адабӣ ва хусусиятҳои мундариҷавии эҷодии шоир, сабки баён ва қорбасти саноеи бадеӣ дар шеърӣ шоир пажӯҳиш кунем, зеро таҳқиқу баррасии ҳамаҷонибаи ин масъала ва муаррифии Мунҷики Тирмизӣ аз манфиат ҳоли нахоҳад буд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи қорҳои илмӣ-таҳқиқии Шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таълиф шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии рисола омӯзиши зиндагӣ, ҳаёти адабӣ, мероси боқимондаи шоир, муайян намудани мухтасоти ҳунарии ашъор ва ҷойгоҳи Мунҷики Тирмизӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф сайё намудем, ки тамоюлҳои адабии муҳити адабии Ҷағонӣён, шoirони ҳамзамони Мунҷик ва хусусиятҳои ҳунарии осори онҳоро муайян қардем.

Вазифаҳои таҳқиқ. Дар меҳвари асосии таҳқиқот ҳалли вазифаҳои зерин қарор гирифтаанд:

- муайян қардани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии муҳити адабии Ҷағонӣён дар нимаи дуҷуми асри X ва ибтидои асри XI;

- нишон қардани ҷойгоҳи муҳити адабии Ҷағонӣён дар таҳаввули шеърӣ форсии тоҷикӣ;

- қиёс қардани тамоюлҳои адабии муҳити адабии Ҷағонӣён ва Сомониён;

- баррасии осори адабии муҳити адабии Ҷағонӣён ва муқаррар қардани тамоюлҳои адабӣ ва мухтасоти ҳунарии эҷодии ҳамзамонони Мунҷик;

- таҳқиқи рӯзгори Мунҷики Тирмизӣ;

- омӯзиши осори адабии Мунҷики Тирмизӣ;

- таҳлили соҳторӣ, сабкӣ ва хусусиятҳои адабии ашъори Мунҷик.

Объекти таҳқиқро масъалаҳои омӯзиш ва таҳлилу муқоисаи ашъори Мунҷики Тирмизӣ, инчунин ҷойгоҳи ҳунарии шoirони ҳамзамони ӯ дар адабиёти форсии тоҷикии нимаи дуҷуми асри X ва ибтидои асри XI ташкил

³² Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII) / Холик Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1987. Китоби 1 (1). - сс. 240-243.

³³ Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳқиқи матн ва лугату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушуқур Абдусатторов. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.

медиҳад.

Предмети таҳқиқ омӯзиш ва баррасии раванди инкишофи тамоюлҳои адаби дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ, хусусан ашъори Мунҷик мебошад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Асосҳои назариявии диссертатсия ба дастовардҳои олимони адабиётшиносии ватанию хориҷӣ, ба монанди Э. Ҳерман, Э. Браун, Е. Э. Бертелс, Ян Рипка, И. С. Брагинский, Р. Шафак, З. Сафо, С. Нафисӣ, Б. Фурӯзонфар, А. Зарринқуб, М. Мудаббирӣ, А. И. Гелонӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, А. Сатторзода, Х. Шарифов, А. Абдусаттор, Э. Ш. Муқаддам бунёд ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси усулҳои илмии таърихӣ-муқоисавии адабиётшиносӣ, равияҳои назарияи адабӣ ва шарҳиҳои таълиф шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаҳои асосии рисолаҳо тазкираҳои таърихиву адабӣ, ҷунгу баёзҳо, китобҳои таърихи адабиёт ва абёти парокандаи Мунҷик ташкил мекунад. Аз ҷумла, “Сафарнома”-и Носири Хусрав, “Лубобул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ, тазкираҳои “Арафот-ул-ошиқин”, “Ҳафт иқлим” ва “Маҷмаъ-ул-фусаҳо”, “Тарҷумон-ул-балоғ”-и Родуёнӣ ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашиди Ватвот дар қараёни қор мавриди истифода қарор гирифтанд.

Ба шумори муҳимтарин сарчашмаҳои таҳқиқ китобҳои “Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарнҳои 3-5 ҳичрии қамарӣ” –и Маҳмуди Мудаббирӣ, “Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ” –и Аҳмад Идораҷии Гелонӣ, “Сухан ва суҳанварон”-и Бадеъуззамони Фурӯзонфар, “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” дар таҳияи Х. Шарифов ва А. Абдусатторов ва “Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ”-и Эҳсон Шаворибии Муқаддам шомил гардидаанд. Илова бар ин, дар рисола таҳқиқоти донишмандони хориҷиву ватанӣ ва мақолаҳои алоҳидае, ки марбут ба мероси адабии Мунҷики Тирмизӣ таълиф гардидаанд, истифода шудааст.

Навоварии илмии таҳқиқ. Навоварии илмии диссертатсия аз он иборат аст, ки бори нахуст дар илми адабиётшиносии тоҷик паҳлуҳои гуногуни ҳаёту фаъолият, мероси адабӣ ва мазмуну муҳтавои ашъори яке аз симоҳои машҳури адабиёти нимаи дувуми асри X ва аввали асри XI, саромади навъи адабии ҳаҷв будани Мунҷики Тирмизӣ мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия зиндагиномаи шоир ва мероси боқимондаи ӯ, хусусан маҳорати шоирӣ, андешаҳои ахлоқӣ, иҷтимоию адабии шоир ва қорбасти санъатҳои бадеъӣ дар ашъори Мунҷик дар алоқамандӣ бо тамоюлҳои адабии муҳити адабии Чағониён ва эҷодиёти шоирони муосираш баррасӣ шудаанд. То ба имрӯз дар Тоҷикистон ҳаёту фаъолият ва осори шоир дар шакли як диссертатсияи илмӣ таҳқиқ нашудааст. Ҳамзамон бо ин, навигарии илмии диссертатсияро нуктаҳои зер ташкил мекунад:

-бори нахуст қанбаҳои гуногуни осори адабии Мунҷики Тирмизӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст;

-шахсияти шоир ба ҳайси саромади навъи адабии ҳаҷв дар замони ҳеш иббот шудааст;

- бори аввал мавзую муҳтаво, қанбаҳои бадеъӣ, сабку услуби ашъори боқимондаи шоир таҳлилу таҳқиқ гардидааст;

- вижагҳои ҳунарии шеърӣ Мунҷик ва ҳамасрони ӯ бо қиёсу муқобила равшан қарда шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Нуктаҳои меҳвари зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва адабии Ҷағонӣ асри X ва ибтидои садаи XI, маҳлудии ҷуғрофӣ ва ин сарзамин, саҳми хонадони Оли Сомон дар ҳифзи арзишҳои бунёдии илму адаби форсии тоҷикӣ, тарбияту таълиқи адибон ва таҳкими ҳукумати амирони Сомонӣ аз нуктаҳои муҳиммест, ки дар рисола таҳқиқ ва арзёбӣ шуда, махсусиятҳо ва тамоюлҳои асосии инкишофи адабиёти тоҷик ва нақши хонадони Оли Сомон дар пешрафти адабию фарҳангии ин ҳавза мушаххас гардидааст. Воқеиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва тамоюлҳои адабии ин маҳлудии ҷуғрофӣ, ки аз ғарб то Дари Оҳанин, дар шарқ бо Аҳорун, дар шимол бо Суғд ва аз ҷануб бо Кубодиёну Тирмиз ҳамсарҳад буд, аввалан нақши мусбати ҳукумати вақтро дар ҳаёти адабию фарҳангӣ муайян кунанд, сониян таҳқиқномаҳои тамоюлҳои мусбат дар адабиёти ин давра мебошанд, ки зерин таъсири он ҷуғрафӣ ва таъсиргузори адабиёт-Мунҷик ва муосирони ӯ зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

2. Таҳаввулоти мусбати адабии ин ҳавза дар адабиёти форсии тоҷикӣ, бахусус шеър ба вуҷуд омад, зерин таъсири сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва инсонпарварона ва адабиётдӯстонаи хонадони Оли Муҳтоҷ сурат гирифта, ба ҷараёни минбаъдаи таҳаввули шеър ба таъсир набудааст. Шоирон дар дарбори амирони Ҷағонӣ зиндагӣ ва эҷод карда, бо мадади амирон ҳам кифофи маишат менамуданд, ҳам равиҳои хосси эҷодии худро таҷассус медоданд. Аз санадҳо бармеояд, ки муҳити дарбори Ҷағонӣ озодии ҳунариро низ барои шоирон маҳдуд накардааст.

3. Тамоюлҳои мусбати адабии ин давра роҳбарии адабии Мунҷик ва ҳамзамони ӯ таҷассус ва таҳаввул бахшидааст, ки пеш аз ҳама баёнгарии ҷойҳои Мунҷик ва шоирони муосирӣ ӯ, мисли Дақиқӣ, Бадеъӣ Балхӣ, Лабӣбӣ, Лӯқарӣ, Фарруҳӣ ва дигарон дар таҷассуси шеърӣ ин давра мебошад.

4. Омӯзиши мероси Мунҷик яке аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ, ки то имрӯз мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст, аз ин лиҳоз, боби охири рисола ба масъалаҳои назариявӣ оид ба дараҷаи омӯзиши он бахшида шудааст.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он аст, ки натиҷаҳои бадастомада барои таҳлили баррасии масъалаҳои гуногуни адабиётшиносӣ, махсусан омӯзиши зиндагинома ва баррасии ашъори боқимондаи Мунҷики Тирмизӣ дар робита бо пажӯҳиши мероси адабии муҳити адабии Ҷағонӣ, сабуку хусусияти бадеъии ашъори адиб мусоидат хоҳанд кард. Диссертатсия барои муҳаққиқоне, киба таҳқиқи ашъори Мунҷики Тирмизӣ ва адабиёти нимаи дувуми асри X ва аввали асри XI мепардозанд, маводи фаровони назарӣ дода мегардонанд.

Инчунин маводи таҳқиқ мегардонанд ҷиҳати нигоҳи таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ нимаи дувуми асри X ва нимаи аввали асри XI дар мисоли эҷодиёти Мунҷики Тирмизӣ дар факултети филологияи тоҷик мусоидат намуда, барои омӯхтани аҳволу ашъори Мунҷик, мураттаб кардани китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълиқӣ аз таърихи адабиёт, суханронӣ аз таърихи адабиёт дар мактабҳои миёнаву олӣ, ҳамчунин чун асоси назарӣ барои эҷоди таърихи ҷомеаи адабиёти форсии тоҷикӣ истифода кард, зеро Мунҷик, ҳамасрори ӯ ва муҳити адабии Ҷағонӣ, бешак, ифодагари тамоюлҳои хоси инкишофи адабиёти тоҷик ва таҷассуси таҳаввули ҷараёни адабиёт хидмат карда мегардонанд.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқ бо шиносномаи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи ҳаёти адабии Чағонӣён, аз ҷумла рӯзгору ашъори Мунҷики Тирмизӣ ба таври маҷмӯӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, нақд баррасии маводи фаровони илмию адабӣ вобаста ба ҳаёт ва фаъолияти шоир фароҳам оварда шудааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Масъалаҳо ва натиҷаҳои асосии рисола дар конференсияҳои ҷумҳуриявии «Масъалаҳои мубрами филология ва омӯзиши забон», (18-19 октябри соли 2019)-и Донишгоҳи давлатии Славянии Россия-Тоҷикистон дар мавзуи “Бустон” и “Гулистон”-и Шайх Саъдии Шерозӣ ва масъалаҳои омӯзиш ва тарбия дар мактабҳои ўзбекӣ” ва “Муруре ба вазъи адабиёти форсии тоҷикии Чағонӣён (асри 10 ва ибтидои 11) дар санаи 29 октябри соли 2020 матраҳ гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шӯъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ (протоколи №1, аз таърихи 18. 01. 2022) ва шӯрои олимони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Мазмун ва муҳтавои асосии рисола дар 5 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти ҶТ ва 7 мақола дар маҷалла ва маҷмӯаҳои илмӣ дигар нашр гардидаанд.

Соҳтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 7 зерфасл, хулоса ва рӯихати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 176 саҳифаи компютериро ташкил мекунад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима зарурату мубрамай, дараҷаи омӯзиш, навоарӣ ва равишҳои таҳқиқ асоснок гардида, мақсаду вазифаҳои пажӯҳиш, аҳаммияти назарӣ амалии қор ва нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда дарҷ гардидаанд.

Боби якуми рисола “**Муҳити адабии Чағонӣён дар асри X ва ибтидои асри XI**” унвон дошта, аз ду фасл иборат аст. Фасли аввал “**Баррасии муҳтасари вазъи ҷуғрофиёӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Чағонӣён**” номгузори шудааст. Дар ин фасл бо истифода аз сарчашмаҳои қадиму муосири муътабари таърихӣ ва осори илмӣ-тадқиқотии муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ вазъи ҷуғрофиёӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Чағонӣён мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаррихи барҷастаи тоҷик, аллома Бобочон Ғафуров дар китоби арзишманди “Тоҷикон”, он ҷо ки дар бораи давлати Сомониён мулоҳиза меронад, ба ин бовар аст, ки “протсеси тапаққули халқи тоҷик ва созмони давлатии он”³⁴ ба авҷи аълои худ расида буд, аз ҷумла ба пешрафти илму адаб ва фарҳанг дар асрҳои IX-X заминаҳои устувор гузошта шуд.

Ҳамчунин дар ин фасл масъалаи ба вучуд омадани нооромиҳои дохилӣ,

³⁴ Ғафуров Б. Тоҷикон (таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)/ Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с. – с. 368.

ки омили асосии “ба таври равшан падидор” шудани “таназзули давлати Сомониён”³⁵ гардид ва заминаро барои пайдоиши ҳукуматҳои маҳаллӣ ва шахрҳои амиришин дар қаламрави ин кишвар ба вучуд овард, баррасӣ шудааст.

Амирони Чағониёнро “чагонхудот”³⁶ меномиданд. Инчунин, дар катибаи суғдии Афросиёб унвони сафири Чағониён ба гунаи “дабирпат” омада, онро Б. Гафуров далели соҳиби “идораи мукаммали маъмури”³⁷ будани ин сарзамин донистааст. Чағониён пеш аз ҳучуми арабҳо яке аз вилоятҳои бузург ва қудратманди Тахористон шинохта шуда, дар байни Деҳнаву Шаҳрисабзи имрӯза воқеъ гашта, давлатҳои бузурги Тахористону Суғдро аз ҳам ҷудо мекард... Дар шарқ бо Аҳорун ва дар шимол бо вилоятҳои Суғд ва дар ҷануб бошад бо Кубодиёну Тирмиз ҳамсарҳад буд.³⁸ В.В.Бартольд дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ маҳлулаи ҷуғрофиёии Деҳнави имрӯзро Чағониён дониста, афзудааст, ки дар замони Сомониён Тирмиз ва вилоятҳои Шумону Ҳорун (Аҳорун-шарҳи мо) ба амири Чағониён итоат мекарданд.³⁹

Тибқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ, Чағониён дар арабӣ ба исми Сағониён ёд шудааст, аз ҳукуматҳои муктадир ва мустақили маҳаллии замони Сомониён буда, амирони он “ташаххус ва дурахшандагии боризеро доро буданд”.⁴⁰ Ин силсила, нахуст ба ҳукумати Наср ибни Аҳмад пайваста, дар ҳифз ва рушди илму адаб ва фарҳанги форсии тоҷикӣ таъсиргузор буда, номи худро дар таърих бо дурахшандагӣ сабт кардаанд, сониян, пас шикасти давлати Сомониён ин маҳлулаи ҷуғрофӣ дар ташаккули таҳаввули илму адаб ва фарҳанги миллий, аз ҷумла шоирони бузурге чун Абумансури Дақиқӣ, Фарруҳии Сиистонӣ, Мунҷики Тирмизӣ нақши муҳим дошт.

Фасли дуюми боб **“Вазъи адабии Чағониён”** ном дошта, дар он нақши дудмони Оли Муҳтоҷи Чағонӣ, ки аз хонадонҳои бузурги илму адаб ва раёсату вазорати тобеи Сомониён буда, дар асрҳои X-XI дар маҳлулаи ҷуғрофиёии Чағониёни Мовароуннаҳр ҳукм ронда, баҳусус дар таъсис ва ташаккули муҳити илму адаби форсии тоҷикӣ ва ташвиқи шоирону нависандагон барои ҳифзу идомаи суннатҳои илмиву адабии миллий мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Хонадони Оли Муҳтоҷ дар як хитгаи кӯчаки Чағониёни Мовароуннаҳри он рӯзгор қореро анҷом додааст, ки хонадонҳои Оли Бурҳон ё Бани Моза дар Бухоро, Оли Хучанд ва Оли Соид дар Исфаҳон, Оли Умрон дар Хуросон ва Низомулмулк дар вазорати Салочуқа сомон бахшидаанд.

Хонаводаи Оли Муҳтоҷ мавқеи бузурги худро ҳамчун ҳокимони фарҳангӣ пасдори илму адаби диёри Чағониён то охири ҳифз карда, ҳатто

³⁵ Гафуров Б. Тоҷикон (таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)/ Бобочон Гафуров. –Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с. – с. 372.

³⁶ Гафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷ. 1. / Б. Гафуров. –Сталинобод: Нашр. Давл. Тоҷикистон, 1947. -305 с.

³⁷ Гафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷ. 1. / Б. Гафуров. –Сталинобод: Нашр. Давл. Тоҷикистон, 1947. -305 с.

³⁸ Ғоибов Ғ. Таърихи Ҳисори Шодмон, Чағониён ва Душанбе / Ғ. Ғоибов. –Душанбе: Амри илм, 1999. -225 с.

³⁹ Бартольд В. В. Чаганиан. Сочинение, т. 3. / В. В. Бартольд. –Москва: Наука. Главной редакция восточной литературы, 1965. –с 558.

⁴⁰ Самарқандӣ, Низомии Арузӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арузӣ Самарқандӣ. –Душанбе: Ирфон, 1986. – с. 56.

баъди шикасти давлати Сомониён маҳалли паноҳгоҳи адибони қаламрави Сомонӣ ва Саффорӣ будаанд. Ба сухани дигар, дар душвортарин лаҳзаҳои таърих, ки аҳли илму адаб амнияти моддиву маънавий надошт, хонадони Оли Муҳтоҷ, хусусан Абубакри Чагонӣ, Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чагонӣ ва Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммади Чагонӣ шоирон ва аҳли адаби форсу тоҷикро паноҳ меод ва дастгирӣ мекард.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз дудмони Оли Муҳтоҷ ба некӣ ёд карда, бахусус таъкид мекунад, ки: “Абулмузаффари Чагонӣ ...ин навъро [яъне шоиронро-шарҳи мо] тарбият мекунад ва ин ҷамоатро сила ва ҷоизаи фохир ҳамедихад ва имрӯз аз мулуки асру умарои вақт дар ин боб ўро ёр нест”.⁴¹ Бад-ин далел, маҳз ҳамин фазилати ҳунаршиносии хонадони Оли Муҳтоҷ боис гардида, ки шоирони машҳуре чун Дақиқиву Мунҷик, Бадеъии Балхиву Лабибӣ ва Фарруҳӣ рӯ ба ин даргоҳ оваранд ва мавриди тавачҷуҳи подшоҳи вақт воқеъ шаванд. Ин бузургтарин хидмати ҳунардӯстона ва инсонпарваронаи амирони Чагонист, ки на танҳо дар муҳити адабпарвари худ ҳунари шоирони маъруфи аҳдро сайқал додаанд, балки дар ташаккули таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ ҳиссаи арзанда гузоштаанд.

Боби дуюми диссертатсия “**Мунҷики Тирмизӣ ва осори адабии ӯ**” ном дошта, ду фасло дар бар мегирад. Фасли аввал “**Аҳвол ва ашъори Мунҷик**” номида шуда, дар он зиндагинома ва эҷодиёти шоир ба риштаи таҳқиқ капида шудааст.

Дар бораи зиндагиномаи Мунҷик дар тазкираҳо ва кутуби адабию таъриҳӣ маълумоти парокандае мавҷуданд, ки аксаран якрағ ва тақрири ҳамдигаранд. Бо ин ҳама, соли таваллуди ӯ дар ҳеч сарчашмае зикр нашудааст ва дақиқ нест. Қадимтарин сарчашмаи дастрас дар бораи Мунҷик “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ мебошад. Авфӣ ном, куня, насаб ва таҳаллуқи шоирро ба гунаи Абулҳасан Алий ибни Муҳаммад ат-Тирмизӣ ал-маъруф ба Мунҷик сабт кардааст.⁴² Муаллифи тазкираи “Хайр-ул-баён” низ номи ўро Абулҳасан гуфтааст.⁴³

Дар мавриди зодгоҳи шоир низ сухани нахустин ба Муҳаммад Авфӣ тааллуқ дошта, нисбаи Мунҷикро ат-Тирмизӣ овардааст.⁴⁴ Баъзе муаллифони дигар вожаи Мунҷикро низ номи мавзӯ гуфтаанд. Аз ҷумла, соҳиби “Эҳё-ул-мулк” Мунҷикро номи қарияе дар шаҳри Тирмиз дониста, шўҳрати Мунҷик

⁴¹ Самарқандӣ. Низомии Арӯзӣ Аҳмад ибни Умар ибни Алий. Чаҳор мақола ва таълиқот бар асоси нусхаи аллома Муҳаммад Қазвинӣ, бо тасҳеҳи мўҷаҳҳад ва шарҳи луғоту иборот ва тавзеҳи нуқоти адабӣ. Ба эҳтимоми устод Муҳаммад Муин / Аҳмад ибни Умар ибни Алий Низомии Арӯзӣ Самарқандӣ.-Теҳрон:Муъин, 1388. –с. 138; Самарқандӣ Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзӣ Самарқандӣ. –Душанбе: Ирфон, 1986. –с.63.

⁴² Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Муҳаммад Авфӣ –Теҳрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 501.

⁴³ Муқаддам, Эҳсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворибӣ Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 119 с.

⁴⁴ Муқаддам, Эҳсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворибӣ Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 12 с.

ва номи ўро низ ба ҳамин мавзеъ рабт медиҳад.⁴⁵ Аммо нигорандаи тазкирани “Хайр-ул-баён” ўро хуросонӣ медонад: “...Хуросонист ва ҳоли ӯ аз ашъори ӯ зоҳир аст. Муҳаққак аст, ки ӯ Сиистонист ва Мунчик мавзеест дар Сиистон”.⁴⁶ Эҳсон Шаворибии Муқаддам ин қавли муаллифи “Хайр-ул-баён”-ро рад карда, чунин ақида дорад, ки: “Мунчик дар оғоз Хуросонӣ ва сипас Сиистонӣ хонда шуда ва баъд номаш маъхуз аз мавзеъ ба д-ин ном дар Сиистон доништа шудааст ва ин таноқуз пазируфтани ин қавлро душвор месозад”.⁴⁷ Ва фарзияи дигарро пеш меорад, то ҷое маънии вожаи “мунч”-ро шарҳ дода, ба он як байги шоирро ҳамчун далел зикр мекунад, ки ба ҳақиқат наздикӣ дорад: “Вале эҳтимоли дигаре, ки дар бораи номи вай вучуд дорад ин аст, ки Мунчик таркибест аз вожаи “мунч” ба маънии занбӯри асал ва пасванди “ик” чунонки ҳуди шоир мегӯяд:

Харчанд ҳақирам, суханам олию ширин,

Оре, асали ширин н-ояд магар аз мунч”.⁴⁸

Тибқи ахбори сарчашмаҳо Мунчики Тирмизӣ дар дарбори амир Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ ва амир Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ (ҳук.370-377) зиста ва эҷод карда, хардуи онҳоро мадх гуфтааст.

Зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки Мунчик пас аз шикаст хӯрдани давлати Чағонӣ дар соли 377 х. к. ба дарбори Ғазнавиён пайваста. Маҳмуди Мудаббирӣ менависад, ки: “Байге низ ба шоҳиди “Булқинҷак” дар фарҳангҳо нақл гардида, ки шоире дар баробари султон Маҳмуд дар ҳаҷви Мунчик сурудааст. Албатта, номи шоири он байтро Шаҳид забт кардаанд, ки саҳеҳ нест. Ризоқулиҳон Ҳидоят дар “Мачмаъ-ул-фусаҳо” ўро мадлоҳи Саффорӣён медонад, ки нодуруст аст”.⁴⁹

Носири Хусрав ба соҳиби девон будани Мунчик ишорати сарех дорад,⁵⁰ вале, мутаассифона, он дар селоби ҳаводиси таърих гум шудааст. Аз мероси бузурги Мунчики Тирмизӣ, мувофиқи таҳқиқи донишманди эронӣ Эҳсон Шаворибии Муқаддам то имрӯз 436 байт боқӣ мондааст. Ин донишманд ашъори парокандаи Мунчикро аз тазкираву ҷунгҳо ва лугату фарҳангҳо ҷамъоварӣ намуда, бо номи “Ашъори парокандаи Мунчики Тирмизӣ” ҷоп кардааст. Фарқи ин китоб аз китобҳои “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ”, “Сухан ва суҳанварон”, “Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ” ва “Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарнҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ” дар он аст, ки дар онҳо ашъори боқимондаи Мунчик интихобан оварда шудааст. Илова бар ин, Э. Ш. Муқаддам 20 байтро мансуб ба Мунчик медонад, зеро ин байтҳо ба номи дигар шоирон низ омадаанд. Тафовути дигари ин мачмаъа дар он аст, ки Э.Ш. Муқаддам 110 байти дигари Мунчикро дарёфта, ба он ворид кардааст, ки

⁴⁵ Муқаддам, Эҳсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунчики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворибии Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. – с.12.

⁴⁶ Ҳамон асар, с. 12.

⁴⁷ Ҳамон асар, с. 12.

⁴⁸ Ҳамон асар, с. 12-13.

⁴⁹ Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ. Таҳия ва нақду баррасии Аҳмад Идорачии Гелонӣ. – Техрон, 1356. с. 216.

⁵⁰ Носири Хусрав. Сафарнома. –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба ҷоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

ҷомеътарин ва комилтарин ашъори дастраспудаи шоирро ташкил медиҳад.

Дар мавриди сарчашмаҳое, ки ашъори Мунчик дар онҳо сабт шудаанд, дар диссертатсия маълумоти зарурӣ оварда шудааст.

Дар ашъори боқимондаи Мунчик асосан навъҳои адабии маъмули замони ӯ, аз қабилӣ қасида, ғазал, китаъот ва маснавӣ ба мушоҳида расид. Зикри ин нукта низ ба маврид аст, ки дар миёни осори боқимондаи шоир абёти парокандае дар шакли ду мисраъ низ боқӣ мондаанд, ки баъзеи онҳо қофияи чуфт дошта, ба гумони голиб боқимондае аз маснавӣ бошанд, баъзеи дигар қофияи чуфт надоранд ва ба занни қавӣ бозмондаи қитъае, ғазале ва ё қасидае бошанд.

Фасли дувуми ин боб, ки **“Тасвирҳои шоирона дар шеъри Мунчик”** ном дорад, дар он ҳунари шоирӣ, тасвиргарӣ ва дидгоҳҳои зебоишиносии шоир мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Бешубҳа, Мунчики Тирмизӣ аз шоирони бузурги нимаи дувуми садаи даҳуми мелодӣ мебошад. Аввалин маъхазе, ки аз Мунчик ва шеъри ӯ ёд кардааст, “Лубоб-ул- албоб”-и Муҳаммад Авфист. Муаллиф ин “каломи ӯро аз рӯи ҳақ” тавсиф карда, аз ҷумла фармудааст: “Мунчик аз соҳирони шоирон буд, шеъре ғарибу алфозе хуб ва маоние бикру ибороте балеғ ва истиороте нодир” дорад⁵¹ ва Забехуллоҳи Сафо ба ин гуфта меафзояд: “ва ин авсоф, ки Авфӣ баршумурда, ҳама дар шеъри Мунчик содиқ аст”.⁵² Бад-ин далел, шеъри Мунчик дар садаҳои XI-XII миёни форсигӯён шухрат дошта ва мавриди истифодаи доираҳои васеи илму адаб қарор доштааст. Тавсифоту алқоби баргузидае, ки муаллифони тазкираҳо ва ҷунгҳо дар ҳаққи ӯ овардаанд, далели шоири тавоно ва машхур будани ӯ мебошад.

Дар мавриди ҳислатҳои Мунчик баъзе сарчашмаҳо маълумот додаанд, ки ба чи гуна шахс будани ӯ дар зиндагӣ далолат дорад. “Мунчик, - менависад Забехулло Сафо, - шоире забонавару суханпардоз ва некӯхаёлу балеғ ва нуктадон”⁵³ буда, дар мусиқӣ, хусусан задани чанг аз устодони замони хеш ба ҳисоб мерафтааст. Бад-ин далел, бо номи Мунчики Чангзан низ шухрат доштааст.

Сабки шеъри Мунчик хуросонӣ мебошад. Муаллифони кутуби адабӣ суханашро ба шеъри Рӯдакӣ, сабки Фарруҳӣ ва Адиб Собирро, бо вучуди тафовутҳои ба сухани он ду шабех доништаанд. Ҳатто шеъри Фарруҳиро, ки аз муосирони ӯ буда, ба шеъри Мунчик монанд доништаанд ва гуфтаанд, ки “баъзе қасидаҳои Манучехрӣ таҳти таъсири мустақими шеъри Мунчик сохта шудааст”.

Соҳиби китоби “Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ” Мунчикро “дар сувари

⁵¹ Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Муҳаммад Авфӣ –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁵² Сафо, Забехуллоҳ. Таъри адабиёти Эрон. ҷилди аввал, баҳши аввал. / Забехуллоҳи Сафо. Таҳия, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушуқри Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.101.

⁵³ Сафо, Забехуллоҳ. Таъри адабиёти Эрон. ҷилди аввал, баҳши аввал. / Забехуллоҳи Сафо. Таҳия, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушуқри Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.100.

хаёл намояндаи навъе таҳаввул дар шеъри форсӣ⁵⁴ доништа, сипас меафзояд: “Бегумон шухрати девони ӯ дар қарни панҷум, ки Носири Хусрав аз он сухан меғӯяд, ба сабаби ҳамин тарзи баёни хос ва тозагии услуби сухансароии ӯ будааст. Бидуни тардид бояд ӯро пешвои сабке бидонем, ки Абулфараҷи Рунӣ ва то ҳақде Масъуди Саъд бад-он рӯй овардаанд ва Анварӣ ҳамин шеваи адои маонӣ ва тарзи овардани истиораҳоро дар девони Абулфараҷ дидааст, ки...дар асри Анварӣ ҷиҳати аслии шеър ва суvari хаёли шоирона ҳамон ҷиҳати хосест, ки дар қарни чаҳорум бо Мунҷик оғоз шудааст”.⁵⁵

Мунҷик ташбеҳоти тафсилро дар ашъораш фаровон ба қор гирифта, дар нақшбандии суvari хаёл аз аносири моддӣ низ ҳунармандона истифода кардааст, ки намунаш қитъаи зер аст:

Неку гули дурангро ниғаҳ кун,
Дурр аст ба зер ақиқи сода.
Ё ошику маънпук рӯзи хилват
Рухсора ба рухсора барниҳода.⁵⁶

Аз назари адабӣ шеъри Мунҷик ба лиҳози қорбасти ташбеҳ, махсусан ташбеҳи тафсилӣ бисёр қавӣ буда, тасвирҳои ҳиссӣ ва таҷрибаҳои мустақими шеърӣ сабки ӯро такмил бахшидаанд. Ташбеҳоти асили шеъри шоир ҳосили нигоҳ ва диққати худӣ шоир ба табиат ва ашъ буда, қорбурди оғохон ва ҳунармандонаи истиора низ ҷанбаи ҳунарии шеърро такмил бахшидааст.

Ин порайи шеъри Мунҷик молмоли тасвирҳои шоирона мебошад:

Маро зи дида гирифт офтоби хоби завол,
Кучо барояд хайли ситорағони хаёл.
Ба чома-барбинишастам, ба чой май хӯрдам
Ба чоми нола маи доғи дӯст молмоли.
Ҷавоб додаму гуфтам: “Туро магар бинакушт,
Қазо ба дасти фироқ-андарун чароғи висол.
Чунон бигирям, гар дӯст бори ман надихад,
Ки хора хун шавад андар шаҳу заранг зӯғол.”⁵⁷

Шафеии Қадқанӣ дар шеъри Мунҷик бештар истиораҳои заволи “офтоби хоб” аз ҷашми ошиқ, тобиши “хайли ситорағони хаёл” ва молмолии “чоми нола” аз “майи доғи дӯст”-ро ба мушоҳида гирифта, бо “дасти фироқ” қуштани “чароғи висол”-ро “тарози малоҳат” бар нақши “остини ҷамол” таъбир карда, меафзояд, ки: “Ин гуна истиораҳо ҳам аз назари қӯтоҳ шудани фурми тасвир ва ҳам аз назари қарор додани аносири интизоъӣ ва таҷридӣ дар қанори умури моддӣ ва ҳиссӣ аз тозагии бисёр бархӯрдор аст ва ҷунонки

⁵⁴ Қадқанӣ Ш. Суvari хаёл дар шеъри форсӣ. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ. –Техрон: Оғоҳ, 1366, -434 с.

⁵⁵ Қадқанӣ Ш. Суvari хаёл дар шеъри форсӣ. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ. –Техрон: Оғоҳ, 1366, -435 с.

⁵⁶ Шоирони ҷамасри Рӯдакӣ. Таҳия ва нақду баррасии Аҳмад Идорачии Гелонӣ. –Техрон, 1356. с. 443.

⁵⁷ Ҳамон асар, с. 432.

мебинем дар тамоми онҳо як сӯйи тасвир амре интизоӣ аст”,⁵⁸

Чунонки ба мушоҳида расид, дар ашъори боқимондаи Мунчик санъатҳои таҷриба, истиора, тарсеъ, таҷнис, муқтазаб (иштиқоқ), мутаҷозд, иънот, ҳусни таҳаллус, игрок, мурутунназир, таҷоҳули ориф, илтифот, истидрок, суолу ҷавоб, луғаз, муқаррар ва тасеъ корбаст шудаанд.

Мунчик аз назари заминаҳои тасвири бо озодии таҳайюл ва қорбурди мустақилонаи саноеъи адаби бисёре аз тасвири нави бадеиро ба адаби форсии тоҷикӣ ворид кардааст, ки ҳосили нигоҳ ва диққати хосси ӯ ба зиндагӣ, табиат ва амё мебошад. Илова ба ин, Мунчик саноеъи бадеӣ, аз ҷумла саноеъи маънавий ва лафзиро огоҳона ва дар ҳадди эътидол истифода карда, ба ин васила ҳам аз лиҳози сохтор ва ҳам аз ҳайси зебоишиносӣ шеърро таҷмил бахшидааст, ки ба раванди минбаъдаи таҷаккул ва таҳаввули сабки шеъри тоҷикӣ бетасир набудааст.

Боби сеюми рисола “**Осори бозмондаи Мунчики Тирмизӣ**” унвон дошта, аз 4 ҷасд иборат аст. Ҷасди якуми он зери номи “**Қасидаҳои Мунчик**” омадааст. Дар осори дастраси шоир 12 қасида боқӣ мондааст, ки асосан нотамоҷ буда, аз лиҳози ҳаҷму сохтор гуногунанд. Комилтарин қасидаи шоир, ки бо номи “**Ломия**” низ маъруф аст, дорои 44 байт буда, бо матлаъи зер оғоз мешавад:

Маро зи дида гирифт офтоби хоб завол,
Кучо барояд хайли ситорагони хаёл.⁵⁹

Инчунин, ду қасидаи 11 байтӣ, ду қасидаи 8 байтӣ, як қасидаи 12 байтӣ, як қасидаи 7 байтӣ ва як қасидаи 4 байтӣ боқӣ мондааст, ки дорои матлаъ мебошанд. Инчунин, 3 қасидаи дигар дар ашъори бозмондаи шоир ба назар расида, ки байти матлаъ надоранд.

Бино ба таҳқиқи мо, мамдуҳони қасидаҳои Мунчики Тирмизӣ подшоҳони дудмони Ҷағонӣён амир Абулмузаффар Фахруддавла Аҳмад ибни Муҳаммади Ҷағонӣ ва амир Абуяҳё Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммад ибни Муҳтоҷи Ҷағонӣ ва шохзода Абумуҳаммади Аббос мебошанд, ки эҳтимол мееравад, бародари Тоҳир ибни Фазл аст. Инчунин ба номи Абдуллоҳ, ки худӣ шоир ӯро “ашрофи даҳр” номидааст, мадҳе гуфта, ки амир Абулмузаффар аст. Ҷарҷанд тибқи ахбори сарҷашмаҳо шоир дар охири умраш ба дарбори Ҷазнавиён даъват шуда, вале дар ин маврид ҳеҷ қасидае боқӣ намондааст.

Қасидаи “**Ҳаво қазот, ҳаворо ба ҳила натвон зад**”-ро дар мадҳи Абулмузаффар Фахруддавла Аҳмад ибни Муҳаммади Ҷағонӣ гуфта, ки дар байте номи ӯро низ овардааст:

Ба сони умру атои худойгони бузург,
Абулмузаффар – шоҳи ҷағонӣён Аҳмад,⁶⁰
Дар қасидаи “**Ломия**” низ дар ситоиши ин амир байте хос дорад:
Абулмузаффар, шоҳи ҷаҳон кучо бибурид,
Ба тездашнаи озодагӣ гулӯи суол.⁶¹

⁵⁸ Қадқанӣ Ш. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеи Қадқанӣ. –Техрон: Оғоҳ, 1366, -436 с.

⁵⁹ Ашъори ҳамаҷони Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. -с. 432.

⁶⁰ Ашъори ҳамаҷони Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. -с. 417.

⁶¹ Ашъори ҳамаҷони Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. -с. 433.

Ва:

Ба ёди шаммаи ашрофи даҳр Абдуллоҳ,
Ки гар Убайд нависад бад-ӯ замона сазош.⁶²

Дар мавриди амир Тоҳири Чағонӣ ду қасида дорад. Дар қасидаи нахуст амирро ин гуна тавсиф кардааст:

Ба ёди Тоҳири парвизтахти хусравбахт,
Дарахти давлат сар барзада ба чархи баланд.⁶³

Дар қасидаи дувум дар васфи амир гӯяд, ки калимаи “тоҳир” ба ду маънӣ омада:

Ҳам Тоҳир ном омаду ҳам Тоҳир нисбат,
Ҳам тоҳир дин омаду ҳам тоҳир тадбир.⁶⁴

Дар мадҳи шоҳзода Абумуҳаммади Аббос гуфта:

Абумуҳаммади Аббос, мири фаррухзод,
Ки занги чаври замона ба фарруҳӣ бизуд.⁶⁵

Қасидасароёни ҳамасри Рӯдакӣ танҳо ба мадҳу ситоиши шоҳону вазирон ва ашхоси мансабдори Сомониён ва Чағониён, аз ҷумла Мунчик маҳдуд нагардида, дар зимни бозгӯи мавзуи асосӣ, инчунин масъалаҳои дигаре чун ишқу муҳаббат, бодаву бодагусорӣ, васфи табиатро матраҳ кардаанд.

Фасли дуоми боби сеюм “**Марсияҳои Мунчик**” ном дошта, дар жанри қасида навишта шудаанд. Аз шоир қасидае боқӣ мондааст, ки дар рисои Абдуллоҳ буда, бо матлаи зер оғоз мегардад:

Хуморие, ки зи дебои аҳмарист кабош,
Гарон кунад сари моро ҳаме хумори ҳавош.

Зеро Абдуллоҳ ба воситаи сулҳе, ки падараш Абуалӣ Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ бо Нух ибни Наср карда буд, аз соли 337 х. қ. дар Бухоро гаравғони шоҳи Сомонӣ буд, то он ки дар ҳамон ҷо ба соли 340 х. қ. рӯзе аз асб ба замин афтод ва мурд. Нух қолбудаширо бо эҳтиром ба Чағониён назди падараш фиристод. Ин қасида, ки чанд байте аз он боқӣ мондааст, ба назар мерасад, ки дар бораи ҳамин рӯйдод ва дар соли 340 гуфта шуда бошад, зеро лаҳни андӯхбору дилфигоре дорад.

Ин қасида, ки зоҳиран мадҳӣ менамояд, аз бисту чаҳор мисраъ иборат буда, сӯгномаест дар фавти нобахангоми амири чағонӣ Абдуллоҳ. Мунчик, ки худ дар хидмати дарбор буд, хоста нахоста ба ҳодисаҳои муҳимми ҳаёти дарбор, аз ҷумла пирузиҳову шикастҳо, зодану мурданҳо ва ғайраҳо тавачҷух мекард ва табиист, ки наметавонист зери таъсири ҳодисаи дар боло зикршуда чизе нанависад. Муҳаккикон ин гуна осорро марсиаи дарборӣ унвон карданд.

Дар қасидаи сӯғвориӣ Мунчик воқеияти таърихӣ бо диди бадеии шоир пайванди маънавий ва ҳиссӣ дошта, омилҳои воқеиятшиносӣ, шароит (вақту фазо, унсурҳои маънавий), ҷанбаи равонӣ ва дарунмоёе, ки зери таъсири тасвири бадеӣ шакл гирифтааст, сохтори мундариҷавӣ ва шакли қасидаро муайян ва мушаххас менамояд. Он чи ки дар тарзи ниғориши Мунчик диққатангез аст, дар шакли ёддошт, ки ҳосили андӯх аст, ба тасвир кашидани сарнавишти амири фавтида мебошад. Ин қасида сӯғсуруди пурандӯх бошад

⁶² Ашбори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 428.

⁶³ Ашбори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 419.

⁶⁴ Ашбори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 426.

⁶⁵ Ашбори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 420.

хам, воқеияти таърихро фаро мегирад ва фақат ба хотири амири фавтида гуфта нашудааст, балки ёди шоир фаротар меравад ва замони таърихӣ ва фарҳанги ро зинда месозад.

Фасли сеюми боби сеюм “Ҳачву мутоиботи Мунчик” номгузори шудааст. Ҳачву мутоиботи Мунчикро аз рӯи ишороте, ки худи шоир дар онҳо кардааст, метавон ба ду бахш ҷудо кард. Дар бахши аввал, афроде ба мисли “Ҳоча Абулфазли Таййимӣ” ва “Ҳоча Ҳасани Исо” ва шоире бо номи “Бурқай” мавриди ҳачв қарор гирифтаанд, ки қаҳрамон маълум аст. Дар бахши дувум, дар абёти ҷудогона бидуни ишора шахсони номаълум мавриди танзи шоир қарор гирифтааст. Ҷунонки дар боло ишора шуд, Мунчикро дар ҳачв “саромади шоирони рӯзгор” номида буданд, ки дар байте худ ба он ишора дорад:

Аз Одам - андарун ба таборат касе намонд,
К-ӯро ҳичо накардаст Мунчик ном ном.⁶⁶

Дар мавриди шоири бузурги ҳичогӯӣ будани Мунчик ин байти Сӯзани Самарқандӣ метавонад далели қотъ бошад:

Ман он касам, ки чу кардам ба ҳачв гуфтан роӣ,
Ҳазор Мунчик аз пеши ман кам орад пой.⁶⁷

Мунчик ба василаи ҳачв нуқсу камбуди замонашро нишон дода, меҳодад онҳоро ислоҳ кунад. Масалан, Ҳоча Ҳасани Исо ро чунин ҳачв кардааст:

Чашм чун хонаи гук об гирифта ҳама сол,
Лафч чун мӯзай Ҳоча Ҳасани Исо кай.

Шоир дар ин байт чашмо ба хонаи гук ва лафч, яъне лаби дурушти ҳайвонотро ба мӯзай Ҳоча Ҳасани Исо ташбеҳ карда, шахси мавриди назарашро мавриди истеҳзо қарор додааст. Ё ин шоир Бурқайро дар ду маврид ҳачв гуфта:

Вайҳак, эй Бурқай, эй талхтар аз оби фараж,⁶⁸
То кай ин таъби бади ту бигирад сар паж.⁶⁹

Мавриди дигар:

Ба ҳеч рӯӣ ту эй Ҳоча Бурқай нахушӣ,
Ба гоҳи нармӣ гӯӣ, ки об дода ташӣ.⁷⁰

Ҳачвиёти Мунчик чунон ҳадафрас ва тунд аст, ки ба гуфтаи Алиакбари Деҳхудо “дар ҳачву ҳазл низ дасти қавӣ доштани” ӯро тасдиқ мекунад.

Дар мавриди дигар се ҳокимакро дузд эътироф карда, онҳоро ба гулба (акка) ташбеҳ карда, инчунин сифатҳои майхораву занбораву малъуну ҳасис⁷¹-ро ба онҳо муносиб медонад:

Се ҳокимақанд ин чо чун гулба ҳама дузд,
Майхораву занбораву малъуну ҳасисанд.

Фасли охири ин боб “Абёти парокандаи Мунчик” ном дошта, қисми асосии ашъори бозмондаи шоирро ташкил медиҳад. Байтҳои парокандаи шоир,

⁶⁶ Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – с. 436.

⁶⁷ Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – с. 411.

⁶⁸ Таҳиягарони “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” натавонистанд Бурқайро ҳамчун шахс ташхис диҳанд, он бо ҳарфи хурд навишта шудааст.

⁶⁹ Девони Мунчик, с. 29.

⁷⁰ Девони Мунчик, с. 59.

чунонки аз номаш маълум аст, аз ҷунгу баёзҳо, фарҳангу лугатҳои тафсири ва китобҳои балоғи ҷамъовари шудаанд. Ин абёт бештар дар фарҳангу лугатҳо ба назар расида, зимни шарҳи лугатҳои камистеъмол ва нодир аз Мунҷик шохид оварда шудааст. Ё зимни таърифи санъатҳои бадеӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Ин нуктаро бояд гуфт, ки онҳо дар зоти худ мустақил буда, маънии муайянеро ифода мекунанд. Ба гумони голиб, онҳо аз ашъори пайвастаи шоир гирифта шуда, дар бештари маворид ҳамчун шохид мисол оварда шудааст. Барои мисол:

Мохро дар махфили хуршеди ман,
Ҷой андар саффи пояндон бувад.⁷¹

Чунонки ба назар мерасад, ҳазлиёту ҳаҷвиёти Мунҷик дар баробари танқид шудани афроди мушаххас моҳияти бузурги иҷтимоӣ доранд. Мунҷик дар ташаккули навъи адабии ҳаҷв дар адабиёти форсии тоҷикӣ нимаи дуоми асри X ва ибтдои асри XI саҳми назаррас гузоштааст.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои таҳқиқ ба таври зерин ҷамъбаст гардидаанд:

1. Даврони ҳукумати Сомониён асри бартарии сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмиву адабӣ, шукуфоии фарҳангӣ ва ҳифзи суннатҳои миллии тоҷикӣ буд. Дастоварди бузурги Сомониён ҳамгироии мутлақ, фароҳам овардани шароити қору эҷод барои аҳли илму адаб, донишпаҷӯхӣ ва маърифатҷӯӣ дар ҳамаи самтҳои маорифи миллии буд. Илова ба ин, Сомониён барои зуҳур ва ташаккули ҳукуматҳои маҳаллӣ дар қаламрави худ тамоми имкониятро фароҳам меоварданд. Яке аз ҳамин гуна ҳукуматҳо ҳукумати Оли Муҳтоҷ будааст, ки замони тадриҷан, ба қавли Носири Хусрав, “з-Оли Сомон” “тиҳӣ” ва “аҳволу сомон”-и ин минтақа дигар шудан, хеле муддат дар ҳифзи шукӯҳу шавкати давлатдорӣ миллии ва пешрафти илму адаб ва фарҳанг хидмати басазо анҷом додаанд [5-М].

2. Яке аз вилоятҳои давлати Сомониён, ки воҳаи Сурхонро фаро гирифта, дар масири болообии Амударё қарор дорад, Ҷағониён мебошад. Мардуми бумии онро “ҷағонӣ” ва подшоҳонашро “ҷағонхудо” мегуфтанд. Хонадоне, ки дар таърих ва ҷуғрофиёи форсии тоҷикӣ ба “Ҷағониён” маъруфанд, маҳз аз ҳамин ноҳия бархостаанд. Ҷағониён дудмоне буданд, ки дар эҳёи забони форсии тоҷикӣ, илму адаб ва ҳифзи арзишҳои миллии мероси саҳми бузург гузошта, барои бузургтарин шоирони манотиқи мухталифи Эронзамин дар вазъиятҳои мураккаби таърихӣ паноҳгоҳ ва маҳалли зисту эҷод будаанд. Ин хитга, ки барҳақ аз бозмондагони ҳамон “ҷағонхудо”-ҳои даврони Сосониён ҳастанд, ба Оли Муҳтоҷ ва Муҳтоҷиён низ машхуранд. Аз насли ин табори шухратманд ду тан ба дониш ва шеър иштихор дошта, дар ташаккули таҳаввули давлатдорӣ ва илму адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ низ хидмати бузург карданд. Яке Фахруддавла Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Музаффар ибни Муҳтоҷ ибни Аҳмади Ҷағонӣ ва дигаре Абуяҳё Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммад ибни Музаффар ибни Муҳтоҷ ибни Аҳмади Ҷағонӣ мебошанд. Ин ду амир, ки худ шоир будаанд ва абёти парокандае аз онҳо боқӣ мондааст, шоироне чун

⁷¹ Ашъори ҳамаасрони Рудақӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. -с. 419.

Дақиқӣ, Фарруҳӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Лабибӣ ва Бадеъи Балхиро паноҳ дода, барои зиндагии озоишта ва пешрафти ҳунари шоирпашон мусоидат кардаанд, бегумон, хидмати бузург дар ҳифзи муҳит, эҳёи илму адаб ва фарҳанги миллии милошад [12-М].

3. Муҳити адабии Ҷағониён бо вазъи мусоиди сиёсату иҷтимоӣ, тамоюлҳои ҳоси инкишоф ва ҳимоят аз аҳли илму адаб дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон нақш ва ҷойгоҳи ҳос дорад. Аз ин рӯ, ҳеч ҷои тааҷҷуб нест, ки шоироне чун Дақиқӣ, Фарруҳӣ, Мунҷик, Лабибӣ ва Бадеъи Балхӣ дар дарбори хонадони Оли Муҳтоҷ ҷойгоҳ ва иззату иқром ёфтаанд. Бо дастгирӣ, таъвиқ ва талоши амирони ин хонадон Абулмузаффарӣ Ҷағонӣ ва Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммади Ҷағонӣ, ки ҳар ду ба шеърӯ шоирӣ алоқаи тамои доштанд, шеърӣ форсии тоҷикӣ дар ин давра ба шукуфоӣ расид, ки бо муҳтассоти мавзӯи сохторӣ ва ҳунари мумтоз аст [1-М].

4. Тасвирҳои шеърӣ дар эҷодиёти шоирони ин давра ақсаран ҳисси ва мураккаб буда, ҳар ду тарафи тасвир дар берун ҷойгир аст. Ҷамҷунин аносирӣ тасвир дар шеърӣ шоирон бештар миллии буда, унсурҳои арабият камтар ба мушоҳида мерасад [3-М].

5. Дар шаклгирӣ ва таҳаввули ҷанбаҳои ҳунарии шеърӣ ин давра, баҳусус сабки инфиродӣ, қорбурди мазмунҳо, донишҳо, иттилоот, шугли шоирӣ ва зехнияти ҳоси наҷодии шоирон аҳаммияти фавқулода доштааст. Ҷамҷунин мавзӯ ва гоҳҳо, ки замона пеш гузаштааст, дар шаклгирӣ идроки бадеӣ ва ҳунарии шоирон таъсиргузор будааст.

6. Дар раванди ташаққули сабки ҳуросонӣ нақши шоирони ин аҳд бузург буда, ин дигаргуниро мо ҳам дар қорбурди саноеи бадеӣ, суварӣ ҳаёл ва ҳам тасвиргарӣ дар заминаи воқеиятҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ мушоҳида мекунем. Бо вучуди камистеъмол будани саноеи бадеӣ, шеърӣ шоирони ин давра аз балоғату фасоҳат холи набуда, қорбурди алфози сода, пок ва беғаш аз муҳтассоти тарзи ниғориши онҳост. Камистеъмол будани алфози бегона низ аз афзалиятҳои сабки ин давра ба шумор меояд.

7. Забони шеърӣ шоирони ин давра тозагӣ ва қудрати ҳос дошта, вижагии онро нирумандӣ баён ва тарзи устувори суҳанофаринӣ, ки омилӣ табиӣ тақвияти шеваи тафакқури бадеист, муайян менамояд. Тақӣ ба воқеияти одӣ зиндагӣ ва дар пиरोҳани зебо ва тасвирии забон фаро гирифтани он шайро дар шеърӣ ин шоирон ба унсурӣ бадеӣ бадал месозад. Ҷунин усули қорбурди воситаҳои забонӣ танҳо ба хошири баёни маънии осон буда, “бар вазие ҳушу лафзе ширин ва иборате матину қавофие дуруст ва таркибе саҳу маонии латиф” (Шамси Қайси Розӣ) устуворанд. Ба ин далел сабки ин давра вижагҳои замони таърихӣ ва фарҳангиро ифода мекунанд, ки соҳибаш дар он зиста ва нишонаҳои арзишмандӣ онро бо тарзи ниғоришаш тақмил дода ва хифз намулдааст [2-М].

8. Балоғат ва фасоҳати шеърӣ шоирони ин давра, ки ҷузъи ҳунари тасвиргарӣ онҳост, яке аз омилҳои шаклдиҳӣ сабки инфиродӣ онҳост. Дар заминаи қутуби адабию таърихӣ фақат дар мисоли “маҳосини шеър ва саноеи мустаҳсан”-и он аз шоирони ин ҳавза, аз ҷумла Дақиқӣ, Фарруҳӣ, Мунҷик, Лабибӣ, Бадеъи Балхӣ ва Тоҳири Ҷағонӣ иқтибос кардаанд, ки далели эътироф ва истикболи сабки ҳунарии онҳост.

9. Осори Мунҷик ва шоирони муосирӣ ӯ ифодагари сабки тоза ва

мондагори ашъори иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва таълимӣ буда, бо содагию равонии калом ва дар пардаи тасвир ифода кардани афқору андеша имтиёз дорад. Ин шоирон дар заминаи саноеъи лафзиву маънавӣ, бахусус тасвиргарии ақлонию ҳиссӣ сабки тозаро рӯи қор оварданд, ки назари шоирони баъдӣ ба он далели таъсиригузори ва мондагории он аст [2-М].

10. Қасидаҳои Мунчики Тирмизӣ дар сабки хуросонӣ суруда шуда, мисли дигар муосирони ӯ мазмунан мадҳӣ буда, ба ситоишу тамҷид ва мадҳу санои амирони Оли Муҳтоҷ махсус гардонида шудаанд. Яке аз мазиятҳои қасоиди Мунчик аз он иборат аст, ки аз лиҳози қорбасти вожагон, таъбирҳои мардумӣ, ибораҳои рехта ниҳоят пурмоя ва рангин аст. Сабку услуби ӯ дар сурудани шеър бо Фарруҳӣ ҳамвазн мебошад ва дар шеъри ӯ тозақорҳои зиёде ба назар мерасад. Чунонки аз шеъри ӯ бармеояд, Мунчик дар сохтани мадҳ ва қасоиди бузурги мадҳӣ ва васфӣ қасидаи кудрат дошт, ба маҳорати баланди шоирӣ доштани ӯ далолат дорад [4-М].

11. Мунчик яке аз саромадони навъи адабии ҳаҷв дар рӯзгори ҳеш будааст. Ҳаҷву мутоибаҳои ӯ нишонрас, ҳадафманд ва қороманд буда, чунонки Ризоқулихони Ҳидоят менависад: “қасе аз тири таънаш нарастӣ ва аз каманди ҳаҷваш начастӣ”. Ҳатто, шоири асри XII Сӯзани Самарқандӣ, ки дар ҳаҷв маҳорати тамом дошт, худро бо Мунчик муқоиса мекунад. Ин, албатта, гувоҳи он аст, ки суҳани Мунчик дар ҳаҷв мақоми шомих доштааст [12-М].

12. Дар абёти мутафарриқе, ки аз Мунчик бозмондааст, тозагиҳои зиёде ба назар мерасанд. Шеъри Мунчик бо лафзи хубу маънии бикр, ибораҳои балеғ ва истиораҳои нодир дар миёни ашъори ҳамасронаш шинохта ва эътироф гардидааст ва бадеънигороне чун Муҳаммад Умари Родуёнӣ ва Рашиди Ватвот дар сарғаҳои илми бадеъи форсии тоҷикӣ аз абёти ӯ барои санъатҳои бадеъӣ намунаҳои зиёдро шохид оварданд, ки ин бешак аз иштиқори шеъри ӯ дар адаби форсии тоҷикӣ дарак медиҳад.

13. Сабку баёни шеъри Мунчиро метавон идомаи мантиқии сабки хуросонӣ, ки устод Рӯдакӣ бунёд гузоштааст, номид. Зеро забони осораи забони ширадорест, ки ба ҳама табақаҳои мардум ошноӣ ва ин моро ба ин бовар мерасонад, ки забони шеъри ӯ дар тақомули инкишофи забони адабии тоҷикӣ саҳми назаррас дорад [3-М].

14. Қорбасти санъатҳои ташбеҳ, истиора, тарсеъ, таҷнис, муқтазаб (иштиқок), мутақозд, иънот, ҳусни таҳаллус, игрок, муруотунназир, таҷҳули ориф, илтифот, истидрок, суолу ҷавоб, луғаз, муқаррар ва тасҷеъ моро ба ин натиҷа мерасонад, ки шеъри Мунчик аз назари бадеъият рангоранг аст. Дар шеъри Мунчик заминаҳои тасвири бадеъӣ бо озодии таҳайюл ва истифодаи муқтақилонаи саноеъи адабӣ вучуд доранд, метавон ба ин натиҷа расид, ки нақши шоир дар ибтиқороти маъонии тоза дар шеъри замони худ барҷаста буда, ба раванди минбаъдаи ташаккул ва таҳаввули сабки шеъри тоҷикӣ таъсири матлуб доштааст [3-М].

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҶИҚ

Аз баррасиҳои суратгирифта маълум мешавад, ки оид ба масъалаи аҳволу ашъори Мунчики Тирмизӣ шоири баландовозаи нимаи дувуми асри X ва ибтидои асри XI то кунун дар шаклҳои гуногун пажӯҳишҳои илмӣ анҷом ёфта бошанд ҳам, аммо то ҳол таҳқиқи монографӣ ба вучуд наёмадааст. Доираи

мавзуи баҳси мо мушаххас буда, бинобар камии маълумот дар сарчашмаҳо, хусусан аз байн рафтани Девони шоир имкони баррасии ҳамаҷонибаи масъала вучуд надорад. Бинобар ин, мо доираи адабии Чағониёнро дар маҷмӯи мавриди тадқиқ қарор дода, тапаққул ва таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ дар асри X ва ибтидои асри XI-ро, хусусан дар мисоли шеъри Мунҷик аз назар гузаронидем. Дар ин асос, дар диссертатсия кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки муҳити адабии Чағониён дар заминаи ашъори шоирони ин ҳавза ба мисли Абумансури Дақиқӣ, Фарруҳии Сиистонӣ, Лабибӣ, Бадеъии Балхӣ мавриди баррасию омӯзиши амиқ анҷом дода шавад.

Дар баробари ин, бо натиҷагирӣ аз таҳқиқи мавзӯи барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд:

1. Диссертатсия ба унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққикони баъдӣ дар омӯзиш ва таҳқиқи вижагиҳои шеъри форсии тоҷикии асри X ва ибтидои асри XI, хусусан ашъори боқимондаи Мунҷики Тирмизӣ мусоидат карда метавонад.

2. Зарураги таҳқиқи муҳити адабии Чағониён, ки баъд аз шикасти Сосониён қариб 50 сол идома ёфта, дар он шоирони машҳуре чун Дақиқӣ, Фарруҳӣ, Мунҷик ва дигарон фаъолият доштанд, тавачҷуҳи муҳаққикон ба омӯзиши муҳтассоти шеъри ин давра ва ҷойгоҳи шуарои он дар адаби форсии тоҷикӣ бештар ҷалб карда шавад.

3. Шиноҳти паҳлуҳои муҳталифи муҳити адабии Чағониён ва равшан кардани нуқтаҳои торики он барои дуруст муқаррар кардани шеъри форсии тоҷикӣ дар ин давра аҳамияти фавқулода илмӣ ва таъриҳӣ дорад.

4. Ашъори боқимондаи Мунҷики Тирмизӣ ҳаҷман бузург нест, вале дар он узубати забони форсӣ дар нимаи дувуми асри X ба хубӣ эҳсос мегардад ва тозагиҳои зиёде дар маъниофарӣ дорад, ки ўро ҳамчун шоири нуқтадон ва сухансанҷ муаррифӣ менамояд. Дар интиҳоби калимот ва манзум кардани сухан Мунҷик аз шоирони чирадаст ба ҳисоб рафта, дар шеъраш талош кардааст, ки калимоти форсиро нисбат ба арабӣ бештар ба қор гирад ва ин тарафи масъала тавачҷуҳи луғатнигоронро ба худ ҷалб карда, намунаҳои зиёди калимаҳое, ки дар ашъори Мунҷик истифода шудааст, ҳамчун моддаи луғат мавриди баррасӣ қарор додаанд, ба таҳқиқи ҷудогона зарурат дорад.

5. Таҳқиқоти мо дар асоси ҳамаи сарчашмаҳо ва рисолаҳои илмӣ, ки марбут ба адабиёти форсии тоҷикии асри X ва ибтидои асри XI сураат гирифта, вале чунин ба назар мерасад, ки дар миёни баъзе нусаҳои кутуби форсии ношиноҳта дар Хиндустон, Чин, Муғулистон ва бархе кишварҳои арабӣ, ба гумони ғолиб, Девони ашъори Мунҷик ҳам бошад. Аз ин рӯ, зарурат пеш меояд, ки нусаҳои ношиноҳтаро бояд феҳрист кард, ки аз тараф, мероси ғании гузаптагонаном чамъоварӣ гардад, аз тарафи дигар, метавонад барои шиноҳти дақиқи бисёр масъалаҳои норавшан ёри расонад.

6. Маводи дар диссертатсия фароҳамода барои омӯзиш ва таълими таъриҳи адабиёти классикии тоҷик, дарсҳои махсуси факултети филология, муассисаҳои олии таълимии ҷумҳурӣ, ба магистрантон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққикони баъдӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия:

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Жумакулов Ж.П. Муҳити адабии Чағонӣён дар замони Мунҷик / Ж.П. Жумакулов // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмӣ, ISSN: 2308-7420). - 2020. №3. – С. 137-147.

[2-М]. Жумакулов Ж.П. Осори Мунҷик ва хусусиятҳои бадеии он / Ж.П. Жумакулов // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмӣ, ISSN: 2308-7420). - 2022. №3. – С. 134-141.

[3-М]. Жумакулов Ж.П. Тасвирҳои шоирона дар шеъри Мунҷик / Ж.П. Жумакулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. № 3. 2023. – С. 224-229.

[4-М]. Жумакулов Ж.П. Марсияҳои Мунҷики Тирмизӣ / Ж. П. Жумакулов // “Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ” (ISSN 2219-5408)-и Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. № 2 (103). 2023. – С. 103-108.

[5-М]. Jumakulov J.P. The Role of. X – XI Centuru Chaganian Litereru Environment in the Persian Language Literetur / J.P. Jumakulov // International Journal of Research. – 2020. - №7 (ISSN: 2348-6848). – P. 21-31.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашриҳои дигари илмӣ:

[6-М]. Jumakulov J.P. Poetik images in Munjik’s heritage / J.P. Jumakulov // International Scientific Journal ISJ Theoretical and Applied Science Philadelphia USA. - 2021. Vol: 102. – P. 1037-1041.

[7-М]. Jumakulov J.P. Poetiks of Mujik Termizi’s poems / J.P. Jumakulov // Asian Journal of Multidimensional Research. ISSN: 2278-4853. - 2022. Vol.11, Issue 10. . – P. 293-297.

[8-М]. Jumakulov J.P. Munjik Termizi and his scientific-literaru heritage / J.P. Jumakulov // European Journal of Interdisciplinary Research and Development. ISSN(E): 2720-5746. – 2022. Volume-10. – P. 322-328.

[9-М]. Jumakulov J.P. Munjik’s legacy and its literal features / J.P. Jumakulov // Academia. An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. Vol: 10, issue 11. – P. 833-839.

[10-М]. Жумакулов Ж.П. Термизий шеърятининг қиёсий таҳлили / Ж.П. Жумакулов // Ислоҳ Тафаккури (ISSN: 2181-9572). – 2022. № 4. – С. 79-83.

[11-М]. Жумакулов Ж.П. Забон ва услуби осори Мунҷики Тирмизӣ / Ж.П. Жумакулов // Илмӣ ва профессионал таълим жараёнида мулоқот, ҷамият, фан ва маданиятлар интегратсия. Халқаро илмӣ-амалий анжуман. – 2021. Самарқанд, 12-13 ноябр. – С. 335-337.

[12-М]. Жумакулов Ж.П. Назаре ба аҳвол ва осори Мунҷики Тирмизӣ ва муҳити адабии Чағонӣёни асри X ва ибтидои асри XI / Ж.П. Жумакулов // Армуғони “Ганҷи сухан” (Баёзи муҳаққиқон ва шоирони вилояти Сугд) Ҷилди ҳафум. Гирдоварӣ ва вироиши номзади илми филология, дотсент Шарифҷон Тоҷибоев. – Хучанд: Ношир. – 2022. – С. 385-395.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ им. РУДАКИ**

На правах рукописи

ТДУ: 891.550 (83.3)

ДЖУМАКУЛОВ ДЖАМШИД ПАНЖИЕВИЧ

**МУНДЖИК ТИРМИЗИ И ЛИТЕРАТУРНАЯ
СРЕДА ЧАГАНИАНА В X - НАЧАЛЕ XI вв.**

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук**

Специальность 10. 01. 01 – таджикская литература

ДУШАНБЕ – 2023

Работа выполнена в отделе истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Маликова Анзурат Садуллоевна**, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Официальные оппоненты: **Тагаймуродов Рустам Хакимович** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикской литературы Государственного образовательного учреждения “Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава”

Бокиев Хамза Олимович – кандидат филологических наук, доцент, зав. кафедры таджикского языка и литературы “Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни”

Ведущая организация : Государственное образовательное учреждение «Худжанский государственный университет имени академика Б. Гафурова»

Защита диссертации состоится «12» сентября 2023 года в 15: 00 часов на заседании диссертационного совета 6D. КОА-067 при Институте языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21; t-mail: iza_rudaki17@mail.ru; тел.: +992 (37) 227-29-07).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана www.iza.tarena.tj.

Автореферат разослан _____ 2023 г.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
д.ф.н.

Юсуфов У. А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Литературная среда Чаганиана, являясь неотъемлемой частью литературной среды Саманидов, внесла опутимый вклад в развитие персидско-таджикской литературы X - начала XI века. Без сомнения, после падения государства Саманидов, благодаря именно этой литературной плеяде более полувека продолжал гореть факел персидской поэзии и языка. Проблема заключалась в том, что после вторжения чужеземцев на территорию государства Саманидов большая часть письменных произведений была невозвратно уничтожена, осталось лишь небольшое количество бесценного наследия и стихи Мунджика Тирмизи не являются исключением.

В этот период наряду с такими монументами, как Рудаки и Фирдоуси, живших вначале этой эпохи, свои поэтические шедевры творили и другие поэты, каждый из которых занял в истории персидско - таджикской литературы свою особую нишу.

Известно, что хорошая поэзия всегда привлекала внимание ее любителей, в том числе эмиров и царей. Особое внимание привлекали панегирические стихи - этот фактор способствовал привлечению того или иного поэта ко двору султана или эмира. По мнению иранского ученого Забехуллоха Сафо, основной причиной сбора литераторов во дворец или в те или иные литературные круги является «поощрение и признание» поэтов и «шедрые дары и дорогие подарки»¹ эмиров и царей, что является преувеличением. В частности, эмир Абуяхья Тахир ибн Фазл Чагани и эмир Абулмузаффар Ахмад ибн Мухаммад Чагани, известные как ценители литературы, привлекали ко двору поэтов, в том числе Мунджика, и, тем самым, создавали благоприятную атмосферу для развития персидско-таджикской литературы. При непосредственной поддержке эмиров Чаганиана в этом окружении собрались поэты и писатели из разных краев государства Саманидов, «каждый из них занимает особое место и играет важную роль в истории персидской литературы»².

К сожалению, литературная среда Чаганиана, жизнь и творчество отдельных ее поэтов не изучены в должной мере, причиной тому является недостаточное количество, сохранившихся произведений. Между тем некоторые литературные тенденции этого периода и особенности поэтического искусства отдельных ее представителей, особенно Мунджика Тирмизи, не только важны как литературное явление этой эпохи, они оказали влияние и на дальнейшее развитие персидско-таджикской литературы. Другая сторона вопроса заключается в том, что до сих пор о жизни и творчестве Мунджика Тирмизи в таджикском литературоведении нет ни одного комплексного исследования. Основным материалом исследования для нас послужило

¹ Сафо Забехуллох. Таърихи адабиёт дар қаламрави забони форси. Аз огози аҳди исломӣ то давраи салҷуқӣ. Бахши 1. / Забехуллохи Сафо. – Техрон: Фирдавс. Ҷ. 3., - с 81.

² Там же.

сохранившееся наследие поэта, которое сохранилось в небольшом количестве. Сведения, содержащиеся в литературных источниках, особенно в тазкирах и байзах о Мунджике, одинаковы по содержанию и повторяют друг друга. С этой точки зрения, в диссертации, наряду со сведениями из литературных источников, использованы некоторые упоминания самого поэта, сохранившиеся в его касыдах и отдельных стихотворениях. Мунджик Тирмизи - «красноречивый поэт с тонким воображением, совершенным слогом и аллегорией»³, в его стихотворении есть «... привлекательные слова, содержание и выражения, редкие сравнения»⁴. Мунджик Тирмизи признан лучшим сатириком своей эпохи. Однако, эта сторона его творчества до сих пор не изучена.

Таким образом, исследование жизни и творчества Мунджика Тирмизи, как литературное явление X - начала XI вв., является актуальным для научного осмысления поэтики персидско-таджикской литературы исследуемого периода.

Степень разработанности проблемы. Жизнь и творчество Мунджика Тирмизи подробно рассмотрены в «Сафарнаме» Носира Хусрава⁵, «Лубоб-ул-албоб» («Сердцевина сердцевин») Мухаммада Авфи⁶, «Арафот-ул-ошикин»-е Такиюддина Мухаммада ибн Мухаммада Авхада Балиёна⁷, «Хафт иклим»-е Амина Ахмада Розы⁸, «Риёз-ул-орифин»⁹ и «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» Ризокулихона Хидоята¹⁰, «Тарҷумон-ул-балоға» Мухаммада ибни Умара Родуёна¹¹, «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-иш-шеър» («Сады волшебства в тонкостях поэзии») Ватвата Рашид ад-дина¹², «Таърихи адабиёти форсӣ» («История персидской литературы») Хермана Эге¹³, «Таърихи адабиёти Эрон» («Истории литературы

³ Сафо, Забехуллох. Таърихи адабиёти Эрон. ҷилди аввал, баҳши аввал. / Забехуллохи Сафо. Таҳия, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушуқури Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.100.

⁴ Авфи, Мухаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Мухаммад Авфӣ –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁵ Хусрав, Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба ҷоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

⁶ Авфи, Мухаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун / Мухаммад Авфӣ. –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁷ Балиёни Авхадӣ, Такиюддин Мухаммад ибни Мухаммад. Арафот-ул-ошикин ва арасот-ул-орифин. / Такиюддин Мухаммад ибни Мухаммад Авхадии Балиёни.–Техрон: Мероси мактуб, 1389, ҷ. 1. -794 с.

⁸ Розӣ, Амин Аҳмад. Хафт иклим. Бо тасвех ва таълиқот ва хавошии Мухаммадризо Тоҳирӣ. / Амин Аҳмад Розӣ.– Техрон: Суруш, 1378. Ҷ. 1. – 515 с. с. 179

⁹ Хидоят, Ризокулихон. Риёз-ул-орифин. / Ризокулихони Хидоят. Ба кӯшиши Меҳрали Гуронӣ. –Техрон:Заҳро, 1344. -631 с.

¹⁰ Хидоят, Ризокулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо./ Ризокулихони Хидоят. Ба кӯшиши М. Мусафӣ. –Техрон: Амри Кабир, 1339. -486 с.

¹¹ Родуёни, Мухаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоға./ Мухаммад ибни Умари Родуёни. Бо эҳтимоми дуктур Мухаммадҷаводи Шариат. –Исфаҳон: Дижнабишт, 1386. -984 с.

¹² Ватват, Рашид ад-дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Ҳадаиқ ас-сеҳр фи дақоиқ аш-шиър). Перевод с персидского, исследование и комментарий Н. Ю. Чалисовой. / Рашид ад-дин Ватват. –Москва: Наука, 1985. -324 с.

¹³ Херман, Э. Таърихи адабиёти форсӣ / Э. Херман, Тарҷумаи Ш. Ризозода. –Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва наشري китоб, 1337. – 361 с.

Ирана») Эдварда Брауна¹⁴, «Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ» («Истории персидско-таджикской литературы») Е.Э. Бертельса¹⁵, «Таърихи адабиёти Эрон» («Истории литературы Ирана») Яна Рипки¹⁶, «Сухан ва суханварон» («Слово и поэты») Бадёуззамона Фурузонфара¹⁷, «Мухити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» («О жизни и творчестве Рудаки») Саида Нафиси¹⁸, «Таърихи адабиёти Эрон» («История литературы Ирана») Ризозода Шафака¹⁹, «Лугатномаи Деххудо» («Словаре Деххудо») Алиакбара Деххудо²⁰, «Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ» («Комментарии о жизни творчестве поэтов 3-5 хиджры, не имеющих диван») Маҳмуда Мудаббира²¹, «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ», в китобҳо («Поэты – современники Рудаки») Аҳмада Идорачи Гелона²², «Таърихи адабиёти тоҷикӣ» («История таджикской литературы») Х. Мирзозода²³, «Ашъори аҳди Сосониён» («Поэзия эпохи Сасанидов»), составленный Х. Шарифовым и А. Абдусатторовым²⁴, «Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ» («Разрозненные стихи Мунджика Тирмизи»), собранный Эхсоном Шаворибом Мукаддамом²⁵ и др. литературные, исторические, научные источники.

Самое раннее упоминание о Мунджике Тирмизи встречается в «Сафарнаме» («Книга о путешествиях») Носира Хусрава, который отметил: «И в Табрезе я встретил поэта по имени Катрон, он сочинял хорошие стихи, однако плохо знал персидский язык, приходил ко мне. Принес диван Мунджика и диван Дакики, читал мне и спрашивал значение всего, что не

¹⁴ Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон / Э. Браун. Тарҷумаи Алибошпо Солеҳ [ва дигарон]. –Тоҳрон: Марворид. 1366. Ҷ. 1. - 464 с.

¹⁵ Бертелс, Е. Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е. Э. Бертелс. –Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 584 с.

¹⁶ Рипка Ян. Таърихи адабиёти Эрон / Рипка Ян. Тарҷумаи Абулқосими Сиррӣ. – Тоҳрон: Сухан, 1384. Ҷ. 1. -620 с.

¹⁷ Фурузонфар, Б. Сухан ва суханварон / Бадёуззамон Фурузонфар. – Тоҳрон: Хоразмӣ, 1380, ҷоми панҷум. -713 с.

¹⁸ Нафисӣ Саид. Мухити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ. –Порис: Анҷумани Рӯдакӣ, 2022. -752 с.

¹⁹ Шафақ, Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон / Ризозода Шафақ. –Тоҳрон: Интишороти Донишгоҳи паҳлаві, 1352. -648 с.

²⁰ Деххудо, Алиакбар. Лугатномаи Деххудо / Алиакбари Деххудо. Зери назари доктор Муҳаммад Муин ва доктор Саидҷафари Шаҳидӣ. –Тоҳрон: Муассисаи Лугатномаи Деххудо, Муассисаи интишорот ва ҷоми Донишгоҳи Тоҳрон, 1377. -14464 с.

²¹ Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарҳои 3-5 ҳиҷрии қамарӣ / Маҳмуди Мудаббирӣ. -Шероз: Пуриё, 1370.- 704 с.

²² Гелонӣ, Аҳмад Идорачӣ. Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ / Аҳмад Идорачии Гелонӣ. -Тоҳрон, 1356. – 438 с.

²³ Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷикӣ (Аз даврани қадим то асри XIII) / Холик Мирзозода. -Душанбе: Маориф, 1987. Китоби 1 (1). -478 с.

²⁴ Шарифов Х., Абдусатторов А. Шоирони аҳди Сосониён / Х. Шарифов, А. Абдусатторов. –Душанбе: Адиб, 1999. -С. 66-74

²⁵ Мукаддам, Эхсон Шаворибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эхсон Шаворибӣи Мукаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 129 с.

понимал, я объяснял ему, он записывал, прочитал мне свои стихи»²⁶. Данная информация доказывает, что диван Мунджика был известен среди поэтов и литературоведов Ирана в XI веке.

Мухаммад Авфи в «Лубаб-ул-албаб» («Сердцевина сердцевины»), проанализировав поэтические достоинства Мунджика, назвал его одним из «чародем среди поэтов»²⁷. Позже, опираясь на сведения, данные Мухаммадом Авфи, с некоторыми дополнениями, поэзия Мунджика рассмотрена авторами тазкиры «Арафат-уль-ошикин», «Хафт иклим» («Семь климатических поясов») и «Маджмаъ-ул-фусахо».

Образцы красноречивой поэзии Мунджика и ее особенности были изучены Мухаммадом ибн Умаром Родуяни в «Тарчумон-ул-балога» и Рашидаддином Ватвотом в «Хадоик-ус-сехр фй дакоик-уш-шеър», что также свидетельствует об известности поэзии Мунджика в XI-XII вв.

Махмуд Мудаббири в книге «Шархи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарҳои 3-5 ҳиҷрии камарӣ» («Комментарии о жизни творчестве поэтов 3-5 хиджры, не имеющих диван») дал краткую характеристику Мунджику, упомянув некоторые его стихи. По его мнению, «То, что его стихи цитируются в словарях и книгах в лексикографических целях или как образец красочного изложения» свидетельствует о «значимости этого поэта», «совершенстве его поэтического мастерства», умения искусно пользоваться средствами художественного изображения. Все эти факты объясняют популярность Мунджика среди его современников. Талант Мунджика в использовании лексики дари в четвертом веке настолько велика, что для разъяснения некоторых понятий, в словарях обращаются к его поэзии»²⁸.

Все сказанное является доказательством того, что поэзия Мунджика привлекала к себе внимание знатоков поэзии, а проведенный в этом контексте анализ можно рассматривать, как начальный этап признания его творчества, где произведения поэта могут служить основой для дальнейших исследований о его жизни и творчестве.

Первые краткие сведения о Мунджике и его произведениях сообщили Алиакбар Дехудо, Мухаммад Дабир Сияки, Махмуд Мудаббир, Ахмад Идорачи Гелани и Забеуллох Сафо, ставшими первым шагом в изучении личности Мунджика как поэта. Также автор «Словаря Деххудо», используя цитату из Авфи, характеризует Мунджика, как одного из «великих поэтов второй половины четвертого века», а также «красноречивым, искренним, зрелым и тонким знатоком слова». Он отмечает талант Мунджика в сложении

²⁶ Носири Хусрав. Сафарнома. –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба чоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

²⁷ Авфи, Мухаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба сайи ва эҳтимоми Эдвард Браун / Мухаммад Авфи. –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. – 500 с.

²⁸ Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарҳои 3-5 ҳиҷрии камарӣ/ Маҳмуди Мудаббирӣ.-Шероз: Пуриё, 1370.- 229 с.

«панегирических од» и «меткость пера в написании юмора»²⁹.

Еще одним ценным произведением, в котором впервые были представлены подробные сведения о жизни и творчестве Мунджика, является книга Ахмада Идорачи Гелани «Шоирони хамасри Рӯдакӣ» («Поэты эпохи Рудаки»). Книга содержит подробную статью под названием «Абулхасан Али ибни Муҳаммад Мунҷики Тирмизӣ» («Абулхасан Али ибн Муҳаммад Мунджик Тирмизи») и предоставляет полезную информацию о жизни и творчестве Мунджика. В частности, его оценка о «красоте и утонченности слов, совершенства, композиции, чувственного изложения, стиля и тонкости» Мунджика, могут служить руководством для исследования личности этого поэта³⁰.

В книгах по истории литературы, в том числе в трудах Г.Эте, Э. Брауна, Э. Э. Бертельса, Яна Рипки, Бадеузамона Фурузонфара, Резаода Шафака, Забеуллоха Сафо содержится краткая информация о Мунджике, эпохе и произведениях поэта. Иранский ученый Эхсан Шавариб Мукаддам впервые опубликовал в Иране стихи Мунджика в относительно полной форме, снабдив научным исследованием, что весьма важно для нашей работы³¹.

В Таджикистане исследование творчества Мунджика ранее не проводилось, но в некоторых книгах и учебниках, в том числе в «Истории таджикской литературы» Х. У Мирзозаде³² содержится краткая информация о нем. Кроме того, избранные стихи Мунджика были опубликованы в поэтических сборниках. Учеными Х. Шарифовым и А. Абдусатторовым проведено исследование в книге «Ашъори хамасрони Рӯдакӣ» («Стихи поэтов - современников Рудаки») ³³, в которой упоминаются некоторые образцы его стихов.

Таким образом, можно утверждать, что сведений о поэзии Мунджика Тирмизи в источниках содержится мало, следовательно, жизнь и творчество поэта до сих пор изучены недостаточно. В связи с этим мы решили в данной диссертации, дабы прояснить некоторые страницы жизни Мунджика Тирмизи, рассмотреть географическое, политическое, социальное, культурное и литературное положение Чаганиана, изучить тенденции, существовавшие в литературной среде того периода и на этом фоне исследовать биографию поэта, выявить особенности темы и содержания его поэтического наследия,

²⁹ Деххудо, Алиакбар. Лугатномаи Деххудо / Алиакбари Деххудо. Зери назари доктор Муҳаммад Муин ва доктор Саидҷаъфари Шаҳидӣ. –Техрон: Муассисаи Лугатномаи Деххудо, Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377. – с 1225.

³⁰ Гелонӣ, Аҳмад Идорачӣ. Шоирони хамасри Рӯдакӣ / Аҳмад Идорачии Гелонӣ. -Техрон, 1356. – с.184-224.

³¹ Мукаддам, Эҳсон Шаварибӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаварибӣи Мукаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 119 с.

³² Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII) / Холиқ Мирзозода. -Душанбе: Маориф, 1987. Китоби 1 (1). –с.240-243.

³³ Ашъори хамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва лугату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. –Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.

определить стиль, рассмотреть средства художественного изображения, использованные им, поскольку всестороннее изучение творчества Мунджика Тирмизи может дать полезный теоретический материал.

Связь исследования с программами и научными темами. Диссертация написана в рамках научно-исследовательского плана отдела истории литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования - изучить жизнь и творчество Мунджика, сохранившее наследие поэта, определить его художественное мастерство и место в персидско-таджикской литературе. Для достижения поставленной цели мы попытались исследовать литературные тенденции при чаганидах, творчество поэтов-современников Мунджика и художественные особенности их произведений.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- определить политическую, социальную и литературную атмосферу в литературной среде при чаганидах во второй половине X - начале XI века;
- показать роль литературной среды чаганидов в развитии персидско-таджикской поэзии;
- провести сравнительный анализ литературных тенденций, вкусов, приоритетов, господствовавших в литературных кругах Чаганиан и Сасанидов;
- сделать обзор литературного наследия литературной среды Чаганиан и установить особенности художественного творчества современников Мунджика;
- изучить биографию Мунджика Тирмизи;
- изучить поэтическое наследие Мунджика Тирмизи;
- провести анализ структуры, стиля и особенностей стихов Мунджика.

Объект исследования - изучение, анализ и сопоставление стихотворений Мунджика Тирмизи, а также роль его современников в развитии персидско-таджикской литературы второй половины X - начала XI века.

Предмет исследования - изучение и рассмотрение процесса развития литературных направлений в персидско-таджикской классической литературе, особенно поэзии Мунджика.

Теоретические основы исследования базируются на достижениях отечественных и зарубежных литературоведов, таких как Э. Герман, Э. Браун, Э. Э. Бертельс, Ян Рипка, И. С. Брагинский, Р. Шафак, З. Сафо, С. Нафиси, Б. Фурузонфар, А. Зарринкуб, М. Мудаббир, А. Я. Гелони, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Р. Ходизода, А. Сатгорзода, Х. Шарифов, А. Абдусаттар, Э. Ш. Мукаддам.

Методологические основы исследования. В диссертации использованы историко-сравнительные научные методы литературоведения, биографии и

теории литературы.

Источники исследования. Основными источниками диссертационной работы являются исторические и литературные тазкиры, поэтические сборники, книги по истории литературы и разрозненные стихи Мунджика. Также в ходе исследования были использованы «Сафарнома» Носира Хусрава, «Лубоб-ул-албоб» Муҳаммада Авфи, тазкиры «Арафот-ул-ошқин», «Ҳафт иқлим» и «Маҷмаъ-ул-фусаҳ», «Тарҷумон-ул-балоғ» Родуёна и «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» Рашида Ватвота.

Важными источниками для исследования являются книги «Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарнҳои 3-5 ҳиҷри қамарӣ» («Комментарии о жизни творчестве поэтов 3-5 хиджры, не имеющих диван») Махмуда Мудаббира, «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» («Стихи поэтов -современников Рудаки») Ахмада Идорачи Гелона, «Сухан ва суханварон» Бадёуззамона Фурузонфара, «Ашъори ҳамасри Рӯдакӣ», составленный Х. Шарифовым и А. Абдусатторовым, «Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ» Эхсона Шавориба Мукаддама. Также, в диссертации рассмотрены теоретические исследования отечественных и зарубежных ученых, отдельные статьи, посвященные литературному наследию Мунджика Тирмизи.

Научная новизна диссертации заключается в том, что впервые в таджикском литературоведении рассматриваются различные стороны жизни и деятельности, литературное наследие и содержание стихотворений одного из известных литераторов второй половины X -начала XI века Мунджика Тирмизи, исследована и дана оценка его литературной сатире. В диссертации рассматривается биография Мунджика, его наследие, особенности поэтического мастерства, нравственные, общественные и литературные идеи поэта, художественные приемы в его поэзии в соответствии с литературными тенденциями литературной среды чаганидов, проводится краткий анализ творчества его современников. До сих пор жизнь и творчество поэта в виде научной диссертации в Таджикистане не изучались.

Так, научная новизна диссертации заключается в следующем:

- впервые в монографическом аспекте исследовано литературное наследие Мунджика Тирмизи;
- доказана личность поэта как родоначальника литературного вида сатиры его времени;
- впервые проанализированы и изучены тематика, содержание, художественные аспекты, стиль и манера сохранившихся стихотворений поэта;
- проведен сравнительный анализ художественных особенностей поэзии Мунджика и его современников.

Основные научные положения, выносимые на защиту:

1. К числу важных моментов, которые исследуются в диссертации относятся: изучение политической и социальной обстановки и литературной атмосферы в Чаганиае в X - начале XI вв., географической особенности этой территории, вклада семьи Оли Сомон в защиту фундаментальных ценностей персидско-таджикской науки и литературы, вопросов, связанных с

покровительством литераторов, укрепление власти Саманидских эмиров; также указаны основные черты и тенденции развития таджикской литературы и роль семьи Оли Сомон в литературно-культурном прогрессе этой области. Политические и социальные реалии и литературные течения этого географического рубежа, граничащего с запада с Дари Оханин (Железная дверь - пер. наш), на востоке с Ахаруном, на севере с Согдом, а на юге с Кубодияном и Термезом, во-первых, определили положительную роль эпохи в развитии литературной и культурной жизни, а во-вторых, усилили положительные тенденции, в литературе этого периода, под влиянием которых жили и творили известные деятели литературы - Мунджик и его современники.

2. Развитие персидско-таджикской литературы данного периода, особенно поэзии, происходило под влиянием гуманистических идей и любви к литературе семьи Оли Мухтаджа, что положительно сказалось на дальнейшем развитии поэзии. Поэты жили и творили при дворе чаганидских эмиров, где зарабатывали на жизнь и оттачивали свое мастерство. Как выявлено из источников видно чаганидские эмиры не ограничивали творческую свободу поэтов.

3. Положительное влияние на литературные тенденции этого периода оказало творчество Мунджика и его современников – это доказывает значимость роли Мунджика и его современников - Дакики, Бадеъ Балхи, Лабиби, Лукари, Фаррухи и других в становление поэзии в X-начале XI вв.

4. Исследование наследия Мунджика входит в разряд важных литературоведческих вопросов, не изученных до сих пор, в связи с этим последняя глава диссертации посвящена теоретическим вопросам, касаемо степени ее изученности.

Теоретическая и практическая значимость работы заключается в том, что материалы и результаты, полученные в ходе исследования могут быть использованы при написании истории персидско-таджикской литературы, особенно при изучении жизни и поэтического наследия Мунджика Тирмизи в контексте литературного наследия чаганидов, также при изучении стиля и художественных особенностей творчества поэта. Диссертация может дать полезный теоретический материал для исследователей, изучающих поэзию Мунджика Тирмизи и литературу второй половины X - начала XI веков.

Также, материалы, полученные в ходе исследования могут способствовать рассмотрению истории персидско-таджикской литературы второй половины X - начала XI веков на примере произведений Мунджика Тирмизи на факультете таджикской филологии, изучению поэтических вкусов и стихов Мунджика, составлению учебников, учебных пособий по истории литературы, докладов по истории литературы в средних и высших учебных заведениях, также результаты исследования могут быть полезны как теоретическая база для составления всеобщей истории персидско-таджикской литературы, т.к. Мунджик, его современники и литературная среда чаганидов, несомненно, являются выразителями специфических тенденций развития таджикской литературы и литературных течений в X-начале XI вв .

Соответствие диссертации паспорту специальности. Диссертационная работа соответствует паспорту научной специальности 10.01.01 – Таджикская литература.

Личный вклад соискателя заключается в том, что впервые в таджикском литературоведении всесторонне исследована литературная жизнь чаганидов, в том числе биография и поэзия Мунджика Тирмизи, проведен обзор целого арсенала научных и практических материалов, связанных с жизнью и творчеством поэта.

Апробация работы. Основные вопросы и результаты диссертации обсуждались на республиканских конференциях на тему «Актуальные проблемы филологии и лингводидактики» (Государственный Таджикско-Славянский университет) (доклад на тему: “Бустон” и “Гулистон” Шейха Саади Шерози и проблемы обучения и воспитания в узбекской школе”, 18-19 окт. 2019 г.; “О положении персидско-таджикской литературе при чаганидах (X-начало XI вв.)”, 29 окт.2020 г.).

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании отдела истории литературы (протокол № 1 от 18. 01. 2022) и ученого совета Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ.

Публикация научных работ по теме диссертации. По теме диссертации опубликованы 5 научных статей, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан, и 7 статей в других изданиях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, 7 разделов, заключения и библиографии, состоит из 173 компьютерных страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновываются выбор темы исследования, ее актуальность и новизна, формулируются цели и задачи диссертационной работы, определяются теоретическая база исследования, методологический и методический подходы к материалу, перечисляются основные положения, выносимые на защиту.

Глава 1. «Литературная среда Чаганиана в X-начале XI вв.» состоит из двух разделов.

В разделе 1.1. «Краткое исследование географического положения, политического, социального и культурного состояния Чаганиана», опираясь на древние и современные достоверные исторические источники и научно-исследовательские работы зарубежных и отечественных исследователей рассмотрено географическое, политическое, социальное и культурное положение Чаганиана.

Известный таджикский историк Бободжон Гафуров в книге «Таджики», где он рассуждает о государстве Саманидов, считает, что «процесс формирования таджикского народа и его государственное устройство»³⁴ достиг своего высочайшего пика, а также заложил прочный фундамент в развитие науки, литературы и культуры в IX-X вв.

³⁴ Гафуров Б. Тоҷикон (таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав)/ Бобочон Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с. – с. 368.

В данной главе рассматриваются вопросы, связанные с возникновением внутренних беспорядков, ставших главным фактором «явно наметившегося» «упадка государства Саманидов»³⁵, и создавших основу для появления на территории этого государства органов местного самоуправления.

Чаганианских эмиров называли «чагонхудолами»³⁶. В согдийских источниках Афросиаба титул посла Чаганиана записан как «дабирпат», в связи с этим Б. Гафуров пришел к выводу, что чагониды обладали «полноценным административным аппаратом»³⁷. До арабского нашествия Чаганиан был известен как один из великих и могущественных регионов Тахаристана, расположенный между сегодняшним Денау и Шахрисабзом, разделяющим великие государства Тахаристана и Согда... На востоке он граничил с Ахаруном, на севере с областями Согда, а на юге с Кубадияном и Термезом³⁸. Опираясь на исторические источники, В. В. Бартольд считает сегодняшний Денау Чаганианом, более того, по его мнению, во времена правления Саманидов чаганидскому эмиру подчинялись Термез, области Шумона и Харуна»³⁹ (Ахорун – коммент. наш).

По сведениям, содержащихся в историко-литературных источниках, чаганиды на арабском языке были упомянуты как Саганиды (Сағониён) – это было одним из могущественных и независимых местных правительств при Саманидах, а его эмиры «отличались особым характером и величием»⁴⁰. Эта династия вначале примкнула к Насру ибну Ахмеду, способствовала ему в сохранении и развитии персидско-таджикской науки, литературы и культуры, оставив в истории яркий след, затем, после падения государства Саманидов, чаганиды сыграли важную роль в сохранении национальных достижений, в том числе таких поэтов, как Абумансур Дакики, Фаррухи Сиистони, Мунджик Тирмизи.

Во втором разделе данной главы «Литературное положение Чаганиана» изучена роль знатного семейства Оли Мухтаджа Чагани, происходившего из великого просвещённого рода, находящегося в подчинении Саманидов и правившего в X-XI вв. в пределах территории подвластной чаганидам Мавераннахра, в создании персидско-таджикской научно-литературной среды и покровительстве поэтов и писателей, в сохранении национальных ценностей, научных достижений и литературных традиций. Семейство Оли Мухтаджа, управляя небольшой территорией на Мавераннахре, фактически, выполнила ту работу, которую выполнили в Бухаре семьи Оли Бурхана или Бани Моза, в Исфохане семьи Оли Худжанда и Оли Соида, в Хорасане Оли Умрана и

³⁵ Там же, с. 372.

³⁶ Там же, 305 с.

³⁷ Там же.

³⁸ Гоибов Ф. Таърихи Хисори Шодмон, Чағониён ва Душанбе / Ф. Гоибов. – Душанбе: Амри ишм, 1999. -225 с.

³⁹ Бартольд В. В. Чаганиан. Сочинение, т. 3. / В. В. Бартольд. – Москва: Наука. Главной редакция восточной литературы, 1965. – с 558.

⁴⁰ Самарқандӣ, Низомии Арузӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арузӣ Самарқандӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – с. 56.

Низамулмулка, находясь на службе у сельджукидских султанов. Семья Оли Мухтаджа до конца сохраняла свое высокое положение благородных хранителей науки и литературы земли Чаганиан, и даже после падения государства Саманидов они не переставали покровительствовать поэтам и литераторам, творивших при Саманидах и Саффаридах. Другими словами, в самые тяжелые моменты истории, когда люди науки и литературы были лишены материальной и духовной поддержки, семья Оли Мухтаджа, особенно Абубакр Чагани, Абуяхья Тахир ибн Фазл Чагани и Абулмузаффар Ахмад ибн Мухаммад Чагани поддерживали персидских и таджикских поэтов и литераторов.

Низами Арузи из Самарканда вспоминая о добрых делах Оли Мухтаджа пишет: «Абулмузаффар Чагани... воспитывает их (то есть поэтов - наше объяснение), щедро поощряет, и сегодня никто из царей времени не может сравниться с ним в этом деле»⁴¹.

Это доказывает, что прогресс науки и культуры данного периода зависело от благородных дел этой великой династии. Именно это качество семейства Оли Мухтаджа привлекло в его дворец известных поэтов, таких как Дакики, Мунджик, Бадъ Балхи, Лабиби и Фаррухи. Гуманность чаганидских эмиров создавала все условия для благополучного развития поэтов - они могли творить стихи, совершенствовать свое мастерство и вносить значительный вклад в развитие персидско-таджикской литературы.

Вторая глава «Мунджик Тирмизи и его литературное наследие» состоит из двух разделов. В первом разделе «Жизнь и творчество Мунджика» исследуется биография и творчество поэта.

В литературных и исторических источниках о биографии Мунджика имеются разрозненные сведения, часто однообразные и повторяющиеся друг друга. Однако дата его рождения не упоминается ни в одном источнике, а если и указывается, то она не точная. Самый древний доступный источник о Мунджике – это «Лубоб-ул-албоб» Мухаммада Авфи, в котором инициалы поэта и его псевдоним записаны как Абулхасан Али ибн Мухаммад ат-Тирмизи аль-маъруф⁴². Также и автор тазкиры “Хайр-ул-баён” назвал Мунджика Абулхасаном⁴³.

Авфи первым высказал предположение о том, что поэт родился в

⁴¹ Самарқандӣ. Низомии Арузӣ Аҳмад ибни Умар ибни Али. Чаҳор мақола ва таълиқот бар асоси нухаи аллома Мухаммад Қазвинӣ, бо тасҳеҳи мучаддад ва шарҳи луғоту иборот ва тавзеҳи нуқоти адаби. Ба эҳтимоми устод Мухаммад Муин / Аҳмад ибни Умар ибни Али Низомии Арузӣ Самарқандӣ.-Техрон:Муъин, 1388. –с. 138; Самарқандӣ Низомии Арузӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арузӣ Самарқандӣ. –Душанбе: Ирфон, 1986. –с.63.

⁴² Авфи, Мухаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Мухаммад Авфи –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 501.

⁴³ Муқаддам, Эҳсон Шаворӣбӣ. Ашъори парокандаи Мунҷики Тирмизӣ / Эҳсон Шаворӣбӣ Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 119 с.

местности с названием Мунджик ат-Термез⁴⁴. Такого же мнения придерживается и автор «Эҳё-ул-мулук»⁴⁵, и другие ученые, по их мнению, «Мунджик» - это название местности. Однако существуют и другие мнения, к примеру, автор тазкиры «Хайр-ул-баён» считает Мунджика хоросанцем: «...Он хоросанец – это можно узнать из его стихов. Очевидно, что он из Сиистана и Мунджик является названием местности в Сиистане»⁴⁶. Эхсан Шавариби Мукаддам не согласился с утверждением автора «Хайр-уль-баён», отметив, что: «Мунджик сначала называли хоросанцем, а затем систанцем, также высказано мнение, что его имя произошло от местности Мунджик, который находится в Сиистане, противоречивость мнений мешают прийти ко одну мнению»⁴⁷.

Он, в свою очередь, выдвигает другую гипотезу, в какой-то мере объясняющую значение слова «мундж», и приводит в качестве доказательства бейт из стихотворения самого поэта, близкий к истине: «О его имени можно предположить, что имя «Мунджик» произошло от слова «мундж», т.е. пчела и суффикса «-ик», ибо, как говорит сам поэт:

*Ҳарчанд ҳақирам, суханам олию ширин,
Оре, асали ширин н-ояд магар аз мунҷ»⁴⁸.*

Подстрочный перевод:

*«Хоть я и смирен, но слова мои благородны и сладки,
Да, сладкий мед выделяет не только пчела».*

Согласно источникам, Мунджик Тирмизи жил и творил при дворе эмира Абуяхья Тахира ибн Фазли Чагани и эмира Абульмузафара Ахмада ибн Мухаммада Чагани (годы правления 370–377), восхваляя их.

Бытует мнение, что после крушения государства Чаганиан в 377 г. до н.э. Мунджик стал жить во дворце Газневидов. Махмуд Мудаббири отмечает, что: «По свидетельству «Булкинджак» существует стихотворение, написанное в виде сатиры о Махмуде поэтом Мунджиком. Имя автора этого стиха записано, как Шахид, однако это не точная информация. Ризакулихан Хидаят в «Маджма-уль-фусах» считает его сторонником саффаридов, что неверно»⁴⁹.

Насир Хусрав указывает на то, что Мунджик является автором дивана⁵⁰, но, к сожалению, затерявшегося в ходе исторических событий. По мнению иранского ученого Эхсона Шавариба Мукаддама, наследие Мунджика

⁴⁴ Мукаддам, Эхсон Шавариби. Ашъори парокандаи Мунчики Тирмизӣ / Эхсон Шавариби Мукаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. - 12 с.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Мукаддам, Эхсон Шавариби. Ашъори парокандаи Мунчики Тирмизӣ / Эхсон Шавариби Мукаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳоти Р. Абдуллоев. –Тошканд: Янги нашр, 2016. – с.12 – 13.

⁴⁹ Шоирони ҳамасри Рудакӣ. Таҳия ва нақлу баррасии Аҳмад Идорачии Гелонӣ. – Техрон, 1356. с. 216.

⁵⁰ Носири Хусрав. Сафарнома. –Душанбе: Ирфон, 1970. Ба чоп тайёркунандагон К. Айни ва С. Айни. -115 с. с. 11.

Тирмизи состоит из 436 стихов. Исследователь, собрав разрозненные стихи Мунджика из различных тазкира, литературных сборников и словарей, опубликовал их под названием «Ашъори парокандаи Мунчики Тирмизӣ» («Разрозненные стихи Тирмизи Мунджика»). Данная книга отличается от книг «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ», «Сухан ва суханварон», «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» («Поэты эпохи Рудаки») и «Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевони қарнҳои 3-5 ҳичрии қамарӣ» («Комментарии о жизни творчестве поэтов 3-5 хиджры, не имеющих диван») тем, что в них стихи Мунджика представлены выборочно. Кроме того, Э. Ш. Мукаддам установил авторство Мунджика над 20 стихами, которые ранее относили к другим поэтам, также ученый нашел еще 110 стихов Мунджика и составил наиболее полный сборник поэта.

В диссертации подробно рассмотрены различные источники, в которых записаны стихи Мунджика. Поэзия Мунджика написана в традиционных литературных жанрах своего времени – это касыда, газель, китъа и маснави. Однако среди сохранившегося наследия поэта встречаются и разрозненные бейты, которые, как предполагают исследователи, те, что сохранились в виде двух строк и имеют двойную рифму – это продолжение маснави, а другие, не имеющие двойную рифму – продолжение газели или касыды.

Во втором разделе «**Поэтические образы в поэзии Мунджика**» изучается поэтическое искусство, образность и эстетические основы в его поэзии. Несомненно, Мунджик Тирмизи является одним из талантливых поэтов второй половины X века. Первым источником, в котором упоминается имя Мунджика и его поэзия, является «Лубоб-ул-албоб» Мухаммада Авфи. Автор, указывая на достоверность сведения, отметил: «Мунджик был одним из виртуозных поэтов, у него изысканные слова, хороший стиль, совершенные и редкие метафоры»⁵¹. Также и Забехуллох Сафо отмечает, что: «все сказанное Авфи действительно присутствует в поэзии Мунджика»⁵².

Эти факты свидетельствует о том, что поэзия Мунджика была известна среди персоязычных народов XI-XII веков и широко использовалась в науке и литературе. Сведения, приведенные авторами тазкиры и поэтических сборников о Мунджике доказывают, что он был талантливым и известным поэтом.

В некоторых источниках содержатся сведения о характере Мунджика в жизни. Как отмечает Забехулло Сафо «Мунджик был красноречивым, благожелательным, зрелым, пронизательным поэтом»⁵³ и хорошо играл на чанге. По этой причине он также был известен как Мунджик Чангзан

⁵¹ Авфи, Мухаммад. Лубоб-ул-албоб. Ба саъй ва эҳтимоми Эдвард Браун. / Мухаммад Авфи –Техрон: Мумтоз.1361, х.ш. -1036 с. С. 500.

⁵² Сафо, Забехуллох. Таъри адабиёти Эрон. ҷилди аввал, баҳши аввал. / Забехуллох Сафо. Таҳия, мукаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушукури Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.101.

⁵³ Сафо, Забехуллох. Таъри адабиёти Эрон. ҷилди аввал, баҳши аввал. / Забехуллох Сафо. Таҳия, мукаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушукури Абдусаттор. – Душанбе: Алхудо, 2001. -с.100.

(Мунджик – мастер игры на чанге – Объяснение наше. ****).

Стиль поэзии Мунджика - хорасанский. Литературоведы сравнивают поэзию Мунджика с поэзией Рудаки, а стиль поэта со стилем Фаррухи и Адиба Сабира, несмотря на различия в слоге двух последних. Сравнивали стихи Мунджика даже со стихами одного из его современников - Манучехри, утверждая, что «некоторые касыды Манучехри были созданы под непосредственным влиянием поэзии Мунджика».

Автор книги «Сувари хаёл дар шеъри форсӣ» («Воображение в персидской поэзии») считает Мунджика «одним из представителем развития воображения в персидской поэзии»⁵⁴ и добавляет: «Несомненно, его диван, о котором говорит Носир Хусрав, благодаря его уникальному поэтическому стилю прославился в пятом веке. Безусловно, мы должны считать его основателем стиля, к которому позже обратились Абульфарадж Руни и в какой-то степени Масуд Саад, и Анвари видел тот же способ передачи смысла и использования метафор в книге Абульфараджа, который... в эпоху Анвари основная суть поэзии и поэтического воображения таковы, как это было в четвертом веке с Мунджиком»⁵⁵.

Мунджик тонко использовал сравнения и элементы материального мира в создании воображения, например:

Неку гули дурангро ниғах кун,
Дурр аст ба зер ақиқи сода.
Ё ошику маъшук рӯзи хилват
Рухсора ба рухсора барниҳода⁵⁶.

С художественной точки зрения поэзия Мунджика сильна в использовании сравнений, а эмотивная сторона и поэтическое мастерство улучшили его стиль. Стихотворения Мунджика представляют особый интерес для исследования, поскольку они отличаются яркой образностью, особенно в них выделяются сравнения и метафоры, как результат его собственных наблюдений. Следующее стихотворение Мунджика наполнено поэтическими образами:

Маро зи дида гирифт офтоб хоби завол,
Кучо барояд хайли ситорагони хаёл.
Ба чома-барбинишастам, ба чой май хӯрдм
Ба чоми нола маи доғи дӯст молмомол.
Чавоб додаму гуфтам: “Туро магар бинакушт,
Қазо ба дасти фироқ-андарун чароғи висол.

⁵⁴ Кадкани Ш. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеи Кадкани. –Техрон: Оғох, 1366, -434 с.

⁵⁵ Кадкани Ш. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷҳои шеъри форсӣ ва сайри назарияи балоғат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеи Кадкани. –Техрон: Оғох, 1366, -435 с.

⁵⁶ Шоирони ҳамасри Рудаки. Таҳия ва нақлу баррасии Аҳмад Идорачии Гелонӣ. –Техрон, 1356. с. 443.

Чунон бигирям, гар дӯст бори ман надиҳад,
Ки хора хун шавад андар шаху заранг зуғол⁵⁷.

Шафеи Кадкани, анализируя поэзию Мунджика обращает внимание на метафоры, к примеру, «офтоби хоб», означающие угасание солнца во взоре любимой, «хайли ситорагони хаёл» - отсутствие сияния звезд воображения и «чоми нола» - стенаний чаши от вина разлуки по любимой («маи доғи дӯст»), «чароғи висол» - «свет на лице», «тарози малоҳат» - очарования «остини чамол» - красоты из-за разлуки «дасти финок», и добавляет: «Такие метафоры изображения, как с точки зрения сокращения формы изображения, так и упорядочения, выполняемых элементов на фоне материальных и эмоциональных описаний имеют много новшеств, и как видим, во всех случаях сторона изображения превалирует»⁵⁸.

Так, в сохранившихся стихотворениях Мунджика можно наблюдать использование сравнений, метафор, тарсеъ, уподобления, муктазаб (поэтический приём, когда в одном бейге подряд приводятся однокоренные слова), мутазад, инат, тахаллус, играк, мууроотунназир, тджоухулу ариф, илтифот, истидрок, вопрос и ответ, лугаз, мукарар и тасджеъ.

Такое разнообразие средств художественного изображения, богатое воображение в поэзии Мунджика внесли в персидско-таджикскую литературу много новых художественных образов, в которых отражается особый взгляд поэта на жизнь, природу и окружающую среду. Мунджик осознанно использовал средства художественного изображения, совершенствуя свои стихи, как в структурном, так и в эстетическом плане, что оказало влияние на дальнейший процесс формирования стиля в таджикской поэзии.

Третья глава «Наследие Мунджика Тирмизи» состоит из 4 разделов. Первый раздел называется «Касыды Мунджика». В сохранившемся наследии поэта ученые насчитали до 12 касыд, которые в большинстве своем незакончены и различаются по объему и структуре. Наиболее полная касыда - «Ломия» состоит из 44 бейтов и начинается следующим образом:

Маро зи дида гирифт офтоби хоб завол,
Кучо барояд хайли ситорагони хаёл⁵⁹.

Также сохранились две касыды, состоящая из 11 бейтов, две касыды из 8 бейтов, одна из 12 бейтов, одна из 7 бейтов и одна из 4 бейтов, в остальных 3 касыдах отсутствует бейг, выражающая матлаъ.

Согласно результатам исследования касыды Мунджика Тирмизи посвящались падишахам Чаганиана эмиру Абульмузаффару Фахруддавла Ахмаду ибн Мухаммаду Чагани и эмиру Абуяяхя Тахиру ибн Фазлу ибн Мухаммаду ибн Мухтаджу Чагани, а также принц Абумухаммаду Аббасу, который, вероятно, являлся братом Тахира ибн Фазла.

⁵⁷ Ҳамон асар, с. 432.

⁵⁸ Кадкани Ш. Сувари хаёл дар шеъри форсей. Таҳқиқи интиқодӣ дар татаввурӣ имоҷон шеъри форсей ва сайри назарияи балогат дар ислом ва Эрон. Вироиши 2/ Муҳаммадризо Шафеи Кадкани. –Теҳрон: Огоҳ, 1366, -436 с.

⁵⁹ Ашъори хамасрони Рудақӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. -с. 432.

Также сохранилась хвалебная касыда в честь Абдуллоха, т.е. Абулмузафара, которого поэт называет «аристократом времени». Согласно источникам, во второй половине своей жизни поэт был приглашен на службу во дворец Газневидов, однако об этом периоде его жизни не сохранилось ни одной касыды.

Также в касыде «Ҳаво қазост, ҳаворо ба хила натвон зад» («Воздух — предопределение, воздух не обманешь») поэт упоминает имя Абулмузафара Фахруддавла Ахмада ибн Мухаммада Чагани:

Ба сони умру атои худойғони бузург,
Абулмузаффар – шоҳи чағонӣён Аҳмад⁶⁰.

В касыде «Ломия» в восхваление этого эмира написаны следующие строки:

Абулмузаффар, шоҳи чаҳон кучо бибурид,
Ба тездашнаи озодағй гулӯи суол⁶¹.

И:

Ба ёди шаммаи ашрофи даҳр Абдуллох,
Ки гар Убайд нависад бад-ӯ замона сазош⁶².

Две касыды посвящены эмиру Тахиру Чагани, которого превознёс следующим образом:

Ба ёди Тоҳири парвизтахти хусравбахт,
Дарахти давлат сар барзада ба чархи баланд⁶³.

Во второй касыде, восхваляющем эмира, поэт приводит слово «тахир» в двух значениях:

Ҳам Тоҳир ном омаду ҳам Тоҳир нисбат,
Ҳам тоҳир дин омаду ҳам тоҳир талбир⁶⁴.

Во хвалу Абумухаммада Аббос сказано:

Абумухаммади Аббос, мири фаррухзод,
Ки занги чаври замона ба фаррухӣ бизудуд⁶⁵.

Современники Рудаки не ограничивались восхвалением царей, визирей и чиновников двора Саманидов и Чаганидана, в том числе и Мунджик, в своих касыдах поднимали и другие важные вопросы, такие как любовь, рабство, восхваление природы.

Вторая часть третьей главы называется «Элегии Мунджика», написанных в жанре касыды. Рассматривается элегия, посвященная смерти Абдуллох со строк:

Хуморие, ки зи дебои аҳмарист қабош,
Гарон кунад сари моро ҳаме хумори ҳавош.

Эта элегия посвящена смерти Абдуллоха, который, благодаря миру,

⁶⁰ Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 417.

⁶¹ Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 433

⁶² Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 428.

⁶³ Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 419.

⁶⁴ Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 426.

⁶⁵ Ашғори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 420.

заклученному его отцом Абуали Ахмадом ибн Мухаммадом Чагани с Нухом ибн Насром, с 337 года хиджры и до 340 г. хиджры находился в заложниках Саманидского шаха в Бухаре, пока не умер, упав с лошади. Нух почтительно отправил его тело отцу в Чаганиан, по-видимому, эта касыда, от которой сохранилось всего несколько бейтов, написана в 340 году, и, судя ее скорбной, печальной интонации, посвящена случившейся трагедии.

Касыда выглядит как восхваление, она состоит из двадцати четырех строк и является скорбью о безвременной кончине чаганидского эмира. Безусловно, находясь во дворце Мунджик не мог оставаться в стороне от жизни двора и невольно обращал внимание на все важные события, которые происходили там, включая победы и поражения, рождение и смерть и т. п., следовательно, он не мог пройти мимо такой трагедии.

Подобное наследие исследователи называли «*марсия дарборӣ*», т.е. «*придворной элегией*». Историческая действительность в этих элегиях Мунджика описывалась в соответствии с его художественным видением, где форму и содержание раскрывает чувственно-эмоциональная интонация, а также факторы, отражающие действительность, условия (время и пространство, духовность), психологический аспект и суть, сформированные в соответствии с художественным образом.

Особое внимание привлекает способ изображения судьбы покойного эмира, которая излагается в виде горестных воспоминаний поэта о случившемся. Несмотря на скорбный тон и печаль элегия описывает не только смерть эмира, но и историческую действительность, таким образом, поэт на фоне памяти о смерти чаганидского эмира воссоздает картины исторической и культурной действительности эпохи.

Третий раздел третьей главы называется «Сатира и юмор Мунджика». Сатиру Мунджика, как указывает он сам, можно разделить на части. В первой части были высмеяны известные лица, такие как «Ходжа Абулфазл Тайим», «Ходжа Хасан Исо» и поэт «Буркаъ». Во второй части в отдельных стихах поэт описывает неизвестных людей. Как упоминалось выше, в области сатиры Мунджика называли «корифеем поэтов», на что он и сам указывает в своих стихах:

Аз Одам - андарун ба таборат касе намонд,
К-ӯро хичо накардаст Мунчик ном ном⁶⁶

О красноречии Мунджика отмечает и Сюзане Самаркандский:

Ман он касам, ки чу кардам ба ҳаҷв гуфтан рой,
Ҳазор Мунчик аз пеши ман кам орад пой⁶⁷.

В сатире Мунджик показывает недостатки своего времени и пытается найти их решение. Например, Ходжа Хасана Исо высмеян следующим образом:

Чашм чун хонаи гук об гирифта ҳама сол,
Лафч чун мӯзай Хоча Ҳасани Иси каж.

⁶⁶ Ашъори ҳамасрони Рудақӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 436.

⁶⁷ Ашъори ҳамасрони Рудақӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - с. 411.

В этом стихотворении поэт высмеивает Ходжи Хасана Исо, сравнивая его глаза с домом («хона») козла, а язык, то есть твердые губы животных, с его лицом:

Ё ин шоир Бурқаъиро дар ду маврид хачв гуфта:

Вайҳак, эй Бурқаъӣ, эй талхтар аз оби фараж⁶⁸,
То кай ин таъби бади ту бигирад сар паж⁶⁹.

Другой эпизод:

Ба ҳеч рӯй ту эй Хоча Бурқаъӣ нахушӣ,
Ба гоҳи нармӣ гӯӣ, ки об дода ташӣ⁷⁰.

В другом случае он разоблачает в лице трех правителей воров, сравнивает их с сорокой, называет пьяницами, бабниками, скрягами и скупыми:

Се ҳокимақанд ин чо чун гулба ҳама дузд,
Майхораву занбораву мальуну хасисанд.

Эти стихи чаще всего используют лексикографы в словарях в качестве комментария на редкие или труднопонимаемые слова. Также они приводятся в качестве образца для анализа средств художественного изображения.

Следует отметить, что эти стихи являются самостоятельными произведениями и содержат определенный смысл. Как нам видится, они взяты из цикла стихов поэта, и чаще приводились в качестве примера:

Мохро дар маҳфили хуршеди ман,
Чой андар саффи пояндон бувад⁷¹

Сатира и юмор Мунджика имеет большое социальное значение, поэт внес значительный вклад в формирование этих литературных жанров в персидско-таджикскую литературу второй половины X- начала XI века.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты исследования сформированы следующим образом:

1. Эпоха правления Саманидов отмечена как период политического, социального, научного и литературного превосходства, культурного расцвета и борьбы за сохранения таджикских национальных традиций. Великим достижением Саманидов была абсолютная интеграция, создание благоприятных условий для ученых и литераторов, исследований и просвещения во всех областях науки. Кроме того, Саманиды предоставили все возможности для возникновения и формирования органов местного самоуправления на своей территории. Одним из таких правительств было правительство Оли Мухтаджа, по словам Носира Хусрава, «Оли Сомон» на протяжении долгого времени создавал в этом регионе спокойные «условия жизни» (91, 326) для защиты и сохранения величия, великолетия национальной государственности и достигнутых успехов в области науки, литературы и

⁶⁸ Тахиягарони “Ашъори ҳамасрони Рудаки” натавонистаанд Бурқаъиро хамчун шахс таххис диҳанд, он бо ҳарфи хурд навишта шудааст.

⁶⁹ Девони Мунчик, с. 29.

⁷⁰ Девони Мунчик, с. 59.

⁷¹ Девони Мунчик, с. 59.

культуры [5-А].

2. Чаганиан – одна из областей Саманидского государства, охватывающий Сурханский оазис, расположенный в верхнем течении Амударьи. Его коренные жители назывались «чаганидами», а цари — «чаганхудолами». Семья, известная в персидско-таджикской истории и географии как «Чаганиан», происходила из этого района. Чаганиды внесли большой вклад в возрождение персидского языка, науки и литературы, защиту национальных ценностей, став приютом для величайших поэтов разных регионов Ирана в сложные периоды для страны. Эта территория, принадлежащая «чаганхудолам» эпохи Сасанидов, известна также Оли Мухтаджу и Мухтаджидам. Двое из потомков этого прославленного рода имели страсть к знаниям и поэзии, внесли большой вклад в становление и развитие государственности, науки, литературы и персидско-таджикской культуры. Один из них - Фахруддавла Абульмузаффар Ахмад ибн Мухаммад ибн Ахмад ибн Мухаммад ибн Музаффар ибн Мухтадж ибн Ахмад Чагани, а другой - Абуяхья Тахир ибн Фазл ибн Мухаммад ибн Музаффар ибн Мухтадж ибн Ахмад Чагани. Эти два эмира сами были поэтами - их разрозненные стихи сохранились, они покровительствовали таким поэтам, как Дакики, Фаррухи, Мунджики Тирмизи, Лабиби и Бадель Балхи, тем самым, способствуя развитию поэтического искусства, литературы и национальной культуры [12-А].

3. В истории таджикской государственности литературная среда Чаганиана играет особую роль своим благоприятным политическим и социальным положением, тенденциями и бережным отношением к представителям науки и литературы. Неудивительно, что такие поэты, как Дакики, Фаррухи, Мунджик, Лабиби и Бадель Балхи пользовались почетом при дворе семьи Оли Мухтаджа. Благодаря покровительству и поддержке эмиров этой семьи - Абульмузаффара Чагани и Тахира ибн Фазла ибн Мухаммада Чагани, которые и сами писали стихи, персидско-таджикская поэзия процветала в этот период и тематически, и структурно и с художественной точки зрения [1-А].

4. Художественные описания в творчестве поэтов этого периода, в том числе Мунджика Тирмизи, отличаются чувственностью, витиеватостью, причем все изображения носят внешний характер. Изобразительные средства основаны на национальных элементах, арабские элементы менее заметны [3-А].

5. В формировании и развитии художественных аспектов поэзии этого периода, особенно индивидуального стиля, особое внимание обращалось на содержание и тематику поэтических произведений, исключительное значение имело знание, информация, поэтическое мастерство и особый природный поэтический талант. На формирование художественного восприятия и поэтического вкуса оказывали влияние темы и идеи, выдвинутые эпохой.

6. В формировании хорасанского стиля велика роль поэтов этой эпохи, о чем свидетельствуют как художественные средства выразительности, использованные ими в своем творчестве и сила воображения, так и изображение социальных и нравственных проблем. Несмотря на то, что поэты

этого периода мало использовали средства художественной выразительности, их произведения не лишены совершенства и красноречия, где главную особенность составляет простой, чистый язык. В поэзии данного периода редко использовались слова чужого происхождения - это является одним из преимуществ поэтического стиля того периода.

7. Язык поэзии этого периода имеет особую чистоту, его особенность проявляется в силе слова, усиливающим художественное мышление. Опора на повседневную реальность жизни и освещение ее красивым и образным языком в их поэзии превращает предмет в художественный элемент. Такой метод использования языковых средств предназначен для того, чтобы доступно выразить смысл стихотворения, благодаря «хорошему ритму, приятному слогу, устойчивым выражениям, правильной рифме, простоте структуры и привлекательному содержанию» (Шамс Кайс Рази). Язык и стиль поэтов этого периода настолько разнообразны, что используемые изобразительные средства четко доносят до читателя историческую и культурную атмосферу в их стихах [2-А].

8. Риторика и красноречие, составляющая часть изобразительного искусства поэзии этого периода, является одним из факторов формирования их индивидуального стиля. В источниках поэты этого региона, такие как Дакики, Фаррохи, Мунджик, Лабиби, Бадей Балхи и Тахир Чагани, цитировались в контексте «маҳосини шър ва саноати мустахсан» (хорошего качества стиха и мастерства), что является доказательством признания их художественного стиля.

9. Произведения Мунджика и его современников отражают свежий стиль, социальную, нравственную и просветительскую сторону поэзии того периода, выраженных простотой и изяществом слова и мысли. Особенность этого стиля выражена в красноречии, содержании, интеллектуальной и эмоциональной образности, что, по мнению более поздних поэтов, является доказательством ее богатства [2-А].

10. Касыды Мунджика Тирмизи написаны в хорасанском стиле, они мелодичны по содержанию, и как у его современников, посвящены восхвалению эмиров Оли Мухтаджа. Одно из достоинств поэзии Мунджика заключается в том, что она чрезвычайно богата и красочна по своему лексическому составу, народным интерпретациям и выражениям. Стиль Мунджика сравнивают со стилем Фаррухи, в его поэзии наблюдается много новаторского. Как видно из стихов, Мунджик обладал способностью создавать прекрасные хвалебные оды, что свидетельствует о его высоком поэтическом мастерстве [4-А].

11. Мунджик был одним из самых талантливых авторов сатир. Его юмор выразителен, целенаправлен, точен и как отмечает Ризокулихан Хидаят: «никто не избежит его насмешек, никто не убежит из этой ловушки». Поэт XII века Сузани Самарканди, в совершенстве обладавший искусством сатирического слога, сравнивает себя с Мунджиком. Безусловно, сие доказывает, что в сатире Мунджик имел особый статус [12-А].

12. В различных стихах Мунджика, дошедших до нас, есть много уточнений. Поэзия Мунджика известна и признана среди поэтов его современников хорошим слогом и смыслом, прекрасными выражениями и редкими метафорами, такие художники, как Мухаммад Умар Родуяни и Рашиди Ватвот отмечают мастерство поэта, что показывает популярность его поэзии в персидско-таджикской литературе.

13. Стиль и выражение поэзии Мунджика можно назвать логическим продолжением хорасанского стиля, который был основан устом Рудаки. Словесные средства языка Мунджика доступны всем сословиям населения и это дает право утверждать, что язык его поэзии внес значительный вклад в совершенствование и развитие таджикского литературного языка [3-А].

14. Индивидуальный стиль Мунджика представлен во всей красе, он использует художественные средства выражения - сравнения, метафоры, тарсеь, каламбур, насмешки (желание), мутазодд, иьнат, красота прозвища, муруотунназир, таджохул ариф, комплимент, истидрок, вопрос и ответ, лугаз, повтор и тасдже. В поэзии Мунджика заложены основы художественного изображения при свободе воображения и самостоятельном использовании средств художественного выражения, из этого можно сделать вывод, что роль поэта велика в развитии нового содержания в поэзии своего времени и в формировании и стиля таджикской поэзии [3-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Как показало исследование, несмотря на то, что о поэзии Мунджика Тирмизи, известного поэта второй половины X-начала XI века, выполнены различные научные исследования, монографического исследования до сих пор не было.

Цель исследования конкретна, однако из-за недостатка информации в источниках, отсутствия дивана поэта, нет возможности всестороннего рассмотрения данного вопроса. В связи с этим мы изучили литературную среду Чаганиан в целом, на примере поэзии Мунджика рассмотрели становление и развитие персидско-таджикской литературы X-начала XI века. В связи с этим в диссертации предпринята попытка проанализировать и подробно изучить литературную среду Чаганиан на материале стихов поэтов этого региона, таких как Абумансур Дакики, Фаррухи Систони, Лабиби, Бадель Балхи.

По результатам исследования темы предлагаются следующие рекомендации для ее практического использования:

1. Материалы исследования могут помочь соискателям и исследователям в исследовании особенностей персидско-таджикской поэзии X-начала XI веков, особенно сохранившихся стихов Мунджика Тирмизи.

2. Необходимо привлечь внимание исследователей к изучению литературной среды Чаганиана, продолжавшейся почти 50 лет после падения Сасанидов, в которой жили и творили, такие известные поэты, как Дакики,

Фаррухи, Мунджик и др., ее поэзии и места в персидско-таджикской литературе.

3. Изучение различных аспектов литературной среды Чаганиан и ее неизведанных страниц имеет чрезвычайно важное научное и историческое значение для правильного понимания персидско-таджикской поэзии этого периода.

4. Сохранившие стихи Мунджика Тирмизи невелики по размеру, но в них отчетливо чувствуется влияние персидского языка второй половины X века, а также в них много смыслообразующих элементов, что представляет его как красноречивого поэта. Мунджик считается одним из талантливых поэтов в выборе слов и композиции, поэт в своем творчестве стремился больше использовать персидских слов, нежели арабских, этот вопрос привлек внимание лексикографов, которые исследуют данную проблему, используя образцы стихов Мунджика как словарную единицу.

5. Наше исследование основано на всех источниках и научных трактатах, относящихся к персидско-таджикской литературе X-начала XI века, но как нам представляется, диваны стихов Мунджика могут находиться и среди сохранившихся рукописей некоторых неизвестных персидских поэтов, находящихся в Индии, Китае, Монголии и некоторых арабских странах. В связи с этим есть необходимость создать каталог неизвестных рукописей, таким образом, с одной стороны, можно собрать богатое наследие наших предков, а с другой стороны, откроются многие неясные исторические вопросы.

6. Результаты исследования могут служить основой для изучения и преподавания истории таджикской классической литературы на спецкурсах филологических факультетов, в высших учебных заведениях республики, магистрантам, соискателям ученой степени и исследователям.

Основные результаты диссертационного исследования и публикации автора:

Статьи автора в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

I. [1-М]. Жумакулов, Ж.П. Литературная связь чаганидов эпохи Мунджика / Ж.П. Жумакулов // Словестность (научный журнал), ISSN: 2308-7420). - 2020. №3. – С. 137-147.

II. [2-М]. Жумакулов, Ж.П. Произведения Мунджика и его литературный анализ / Ж.П. Жумакулов // Словестность (научный журнал), ISSN: 2308-7420). - 2022. №3. – С. 134-141.

III. [3-М]. Жумакулов, Ж.П. Поэтические образы в творчестве Мунджика / Ж.П. Жумакулов // Вестник ТНУ. Серия филологических наук. № 3. 2023. – С. 224-229.

IV. [4-М]. Жумакулов, Ж.П. Элегии Мунджика Тирмизи / Ж. П. Жумакулов // Вестник ТГПУ им. С. Айни (ISSN 2219-5408) № 2 (103). 2023. – С. 103-108.

V. [5-М]. Jumakulov J.P. The Role of. X – XI Centuru Chaganian Litereru

Environment in the Persian Language Literature / J.P. Jumakulov // International Journal of Research. – 2020. - №7 (ISSN: 2348-6848). – P. 21-31.

II. Авторские статьи в сборниках и других научных изданиях:

II. В других изданиях:

[6-A]. Jumakulov J.P. Poetik images in Munjik's heritage / J.P. Jumakulov // International Scientific Journal ISJ Theoretical and Applied Science Philadelphia USA. - 2021. Vol: 102. – P. 1037-1041.

[7-A]. Jumakulov J.P. Poetiks of Mujik Termizi's poems / J.P. Jumakulov // Asian Journal of Multidimensional Research. ISSN: 2278-4853. - 2022. Vol.11, Issue 10. . – P. 293-297.

[8-A]. Jumakulov J.P. Munjik Termizi and his scientific-literaru heritage / J.P. Jumakulov // European Journal of Interdisciplinary Research and Development. ISSN(E): 2720-5746. – 2022. Volume-10. – P. 322-328.

[9-A]. Jumakulov J.P. Munjik's legacy and its literal features / J.P. Jumakulov // Academia. An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. Vol: 10, issue 11. – P. 833-839.

[10-A]. Жумакулов, Ж.П. Термизий шеърятининг қиёсий таҳлили / Ж.П. Жумакулов // Ислому Тафаккури (ISSN: 2181-9572). – 2022. № 4. – С. 79-83.

[11-A]. Жумакулов Ж.П. Язык и стилистика произведений Мунджика Тирмизи / Ж.П. Жумакулов // Илмий ва профессионал таълим жараёнида мулоқот, жамият, фан ва маданиятлар интеграцияси. Халқаро илмий-амалий анжуман. – 2021. Самарқанд, 12-13 ноябр. – С. 335-337.

[12-A]. Жумакулов, Ж.П. Взгляд на жизнь и творчество Мунджика Тирмизи и литературная среда Чаганиана в X в. и начала XI в. / Ж.П. Жумакулов // Армуғони “Ганчи сухан” 7 Том. Составитель и редактор канд фил. наук Ш. Точибоев. – Худжанд: Ношир. – 2022. – С. 385-395.

Аннотатсия

таҳқиқоти диссертатсионии Жумакулов Жамшид Панжиевич дар мавзуи “Мунҷики Тирмизӣ ва муҳити адабии Ҷағонӣён дар асри X ва ибтидои асри XI” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик.

Калидвожаҳо: Сомониён, Ҷағонӣён, Оли Муҳтоҷ, Мунҷики Тирмизӣ, таълимӣ, шеър, шоир, ғазал, қасида, рубой, дубайтӣ, маснавӣ, мадҳ, ҳачв, абёти мутафарриқа, истиора, ташбеҳ, ишғиқок, тарсеъ, таҷнис, мавзӯ, ғоя, балоғат, фасоҳат, сабк, лафзу маъно, санъатҳои бадеӣ.

Рисолаи диссертатсионӣ ба таҳқиқ ва баррасии вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ фарҳангии Ҷағонӣён дар асри X ва нимаи аввали асри XI, аҳвол ва ашъори Мунҷики Тирмизӣ, муосирони ӯ, тамоюлҳои адабӣ, мазмуну муҳтаво, хусусиятҳои бадеӣю жанрии осори Мунҷик ва шоирони доираи адабии Ҷағонӣён бахшида шудааст.

Бо вуҷуди кам боқӣ мондани ашъори Мунҷики Тирмизӣ ном ва намунаҳои ашъори ӯ дар аксари таъриҳҳои муътабарӣ адабиёти форсии тоҷикӣ, китобҳои фаннии бадеъ, ҷунгу баёзҳо, китобҳои таъриҳи адабиёт сабт шуда, доир ба латофату зебӣю, мазмуну муҳтаво ва маҳорати шоирӣю ӯ маълумоти муҳтасар мавҷуд буда, шоироне бузурге мисли Манучехрӣ ва ... ро зерӣ таъсири худ қарор додааст.

Дар рисола вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва фарҳангии Ҷағонӣён ва дар ин замина нишон додани нақши хонадони Оли Муҳтоҷ дар дастгирӣ ва ташвиқи шоирон ва ҳифзи суннатҳои адабии миллӣ, мушаххас намудани равишҳои ҳунарии адабиёти давр дар мисоли ҷустуҷӯҳои эҷодӣю Мунҷик ва шоирони ҳамдавраи ӯ, аз ҷумла мавзӯву муҳтаво, хусусиятиҳои ҳунарию жанрии осори онҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Дар диссертатсия бори аввал нуктаҳои муҳими зиндагӣ ва мероси адабии Мунҷики Тирмизӣ, муҳтасоти шеъри ӯ, аз қабилӣ қасоиди мадҳӣ ва тавсифӣ, ҳачву мутоибаҳо, намунаҳои ғазал, маснавӣ ва абёти мутафарриқӣю шоир таҳқиқ шудааст.

Ҷамҷунин, эҷодиёти Мунҷик ва муосирони ӯ дар контексти ягонаи адабиёти ин давра мавриди арзёбӣ қарор гирифта, муҳимтарин дастовардҳои онҳо дар қиёс бо осори давраҳои дигар таҳқиқ ва баррасӣ гардидааст. Ин диссертатсия дар шиноخت ва арзёбии адабиёт ва осори шоирони мавриди назар қадами судманд буда, ба наҳве холиғоҳӣ мавҷудро пур мекунад.

Маводи диссертатсия ҳамчун натиҷаи муътамади ҷустуҷӯҳо метавонад барои таҳияи осори илмӣю тадқиқотӣю марбут ба муҳити адабии давраи Ҷағонӣён ва омӯзиши хусусиятҳои мундариҷавӣю бадеӣю эҷодӣю шоирони ҷудоғонаи ин давра хидмат кунад.

Аннотация

Диссертация Джумакулова Джамшеда Панджиевича на тему «Мунджик Тирмизи и литературная среда Чаганиан в X - начале XI века» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01-таджикская литература

Ключевые слова: Саманиды, Чаганиан, Оли Мухтадж, Мунджик Тирмизи, просветительские, поэзия, поэт, газель, касыда, рубаи, дубейти, маснави, восхваление, сатира, разрозненные стихи, метафора, сравнение, иштикок, тарсеъ, каламбур, тема, идея, совершенство, красноречие, стиль, слова и смысл, художественное искусство.

Диссертация посвящена исследованию и обзору политического, социального, литературного и культурного положения Чаганиана в X - первой половине XI века, жизни и творчеству Мунджика Тирмизи, его современников, литературных течений, содержания, художественных и жанровых особенностей произведений Мунджика и поэтов литературной среды Чаганиана. Несмотря на то, что наследие Мунджика Тирмизи сохранилось в небольшом количестве, его имя и образцы стихов встречаются в большинстве известных тазкирах персидско-таджикской литературы, книгах по искусству, по истории литературы, имеются краткие сведения о красоте, содержании и поэтическом мастерстве Мунджика, который имел влияние на таких поэтов как Манучехри и др.

В диссертации рассмотрено политическая, социальная, литературная и культурная обстановка Чаганиана и в этом контексте показана роль семьи Оли Мухтаджа в покровительстве поэтов и защите национальных литературных традиций, уточнены художественные направления литературы этого периода на примере творческих исканий Мунджика и его современников, в том числе изучены тематика, содержание, художественно-жанровые особенности их произведений.

В диссертации впервые исследованы важные моменты из жизни и литературного наследия Мунджика Тирмизи, особенности его поэзии - хвалебная ода, сатира, образцы газелей, маснави и разрозненные стихи поэта. Также творчество Мунджика и его современников оценивались в едином контексте с литературой этого периода, а их важнейшие достижения исследовались и обсуждались в сравнении с произведениями поэтов других периодов. Эта диссертация является эффективным шагом в изучении литературы и творчества рассматриваемых поэтов, его результаты заполняют существующий в таджикском литературоведении пробел.

Результаты, полученные в ходе исследования могут служить теоретическим материалом для разработки научно-исследовательских работ, связанных с литературной средой Чаганиана и изучения содержания и художественных особенностей творчества отдельных поэтов этого периода.

ANNOTATION

Dissertation of Jumakulov Jamshid Panjevich on the topic “Munjik Tirmizi and the Chaganian literary environment in the 10th - early 11th centuries” and submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences in specialty 10.01.01 - Tajik literature.

Key words: Samanids, Chaganian, Oli Mukhtaj, Munjik Tirmizi, educational, poetry, poet, ghazal, qasida, rubai, dubayti, masnavi, praise, satire, scattered poems, metaphor, comparison, ishtikok, tarse, pun, theme, idea, excellence, eloquence, style, words and meaning, artistic excellence.

The dissertation is devoted to the study and review of the political, social, literary and cultural position of Chaganian in the 10th - first half of the 11th century, the life and work of Munjik Tirmizi, his contemporaries, literary movements, content, artistic and genre features of the works of Munjik and the poets of Chaganian's literary environment. Despite of the fact that the legacy of Munjik Tirmizi has survived in small quantities, his name and samples of poems are found in most famous tazkirs of Persian-Tajik literature, books on art, on the history of literature, there is brief information about the beauty, content and poetic skill of Munjik, who had influence on such poets as Manuchehri and others.

The dissertation examines the political, social, literary and cultural situation of Chaganian and, in this context, shows the role of Olya Mukhtaj's family in the patronage of poets and the protection of national literary traditions, clarifies the artistic directions of the literature of this period using the example of the creative quests of Munjik and his contemporaries, including the study of topics, content, artistic and genre features of their works.

The dissertation is the first to explore important moments from the life and literary heritage of Munjik Tirmizi, the features of his poetry - an ode of praise, satire, and samples of ghazals, masnavi and scattered poems of the poet. Also, the work of Munjik and his contemporaries was assessed in the same context with the literature of this period, and their most important achievements were studied and discussed in comparison with the works of poets of other periods. This dissertation is an effective step in the study of literature and the work of the poets in question; its results will fill the existing gap in Tajik literary criticism.

The results obtained during the study can serve as theoretical material for the development of research works related to Chaganian's literary environment and the study of the content and artistic features of the work of individual poets of this period.

Ба матбаа 04.08.2023 супорида шуд. Ба чоп 07.08.2023
ичозат дода шуд. Андозаи коғаз 60x90 1/16. Коғази офсет. Ҳуруфи
Times New Roman Tj. Чопи офсет. Ҷузъи чопӣ 3.25. Адади нашр 100.
Дар ҶДММ “Сифат чоп ба табъ расидааст”
Ш. Душанбе куч. Н.Қарабоев 17